

INTERVIEW

**IN GESPREK MET
EVOLUTIONAIR
PSYCHOLOOG OVER
MENSELIJKE GEDRAGINGEN**

ACTUALITEIT

**BURGERSCHAP-
ONDERWIJS
VRIJHEID VAN
MENINGSUITING**

VISIE

**INCLUSIEF
ONDERWIJS
LERAAR
VAN HET JAAR**

COVID-19

**CORONA-
MAATREGELEN
VACCINATIE
EN RECHT**

BEZOEK OOK DE

M&P

WEBSITE

Ga naar www.maatschappijenpolitiek.nl
voor artikelen, lestips en oude nummers

**VOOR DOCENTEN DIE WILLEN WETEN WAT ER SPEELT
EN INSPIRATIE WILLEN OPDOEN VOOR HUN LESSEN**

WAT IS BURGERSCHAP?

Wat is eigenlijk burgerschap?', vroeg freelance sopraan Francis van Broekhuizen tijdens een uitzending van de talkshow *Beau*. Op dat moment zat zij niet aan tafel en nam geen deel aan een discussie over de vrij-

heid van meningsuiting. De presentator nam de tijd om haar spontane vraag te beantwoorden. Als ik het goed hoorde - ik heb de uitzending niet teruggekeken en verbaasde mij nog over de vraag - verwees Van Erven Dorens naar het vak maatschappijleer. Na dit korte intermezzo ging de verhitte woordenwisseling aan tafel verder en kwamen typische, jawel, maatschappijleeronderwerpen aan bod, zoals de vrijheid van meningsuiting, artikel 23 en het gebruik van spotprenten in de klas. Uiteraard, ben ik geneigd te zeggen, uiteraard kwamen de gasten er aan tafel niet uit. Althans, voor wat betreft de uitoefening. Dat de vrijheid van meningsuiting belangrijk is en de moord op Samuel Paty verschrikkelijk, daar waren de genodigden het wel over eens. Sinds de moord op de Franse docent gaat het over

burgerschap in het onderwijs. Dit werd versterkt door gebeurtenissen in binnen- (bedreigde docent in Rotterdam) en buitenland (aanslagen in Wenen) - en andersom. Na het Kamerdebat over de nieuwe burgerschapswetgeving gebruikten commentatoren de recente gebeurtenissen om het belang van burgerschap te onderstrepen. Dit brengt mij terug bij de vraag van Van Broekhuizen. Wat is eigenlijk burgerschap? De vraag verbaasde mij aanvankelijk, maar later toch ook weer niet. De argeloze kijker denkt dat burgerschap vooral, of, misschien zelfs, alleen over heftige gebeurtenissen en polarisatie gaat. Wij weten wel beter, maar om burgerschap een goede plek binnen het onderwijs te geven zullen we de vraag van deze dramatische sopraan keer op keer moeten beantwoorden.

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	12 LERAAR VAN HET JAAR	22 POLITIEKE JONGEREN-ORGANISATIES	29 RECENSIES
4 PSYCHOLOOG OVER MENSELIJKE EVOLUTIE	14 BURGERSCHAP	24 VACCINATIE	30 NVLM
7 COLUMN	16 PARLEMENT	26 CORONA EN RECHT	31 COLUMN
8 BURGERSCHAPSONDERWIJS	19 FORMATIEF EVALUEREN	28 CORONA EN TOEKOMST	

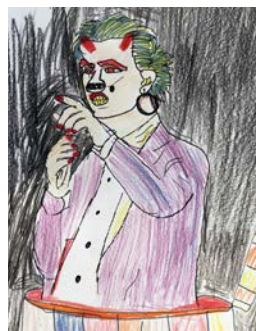
04

08

12

22

24

Mark van Vugt

INTERVIEW MET EVOLUTIONAIR PSYCHOLOOG MARK VAN VUGT

'MISMATCHES ONTSTAAN IN NIEUWE OMGEVINGEN'

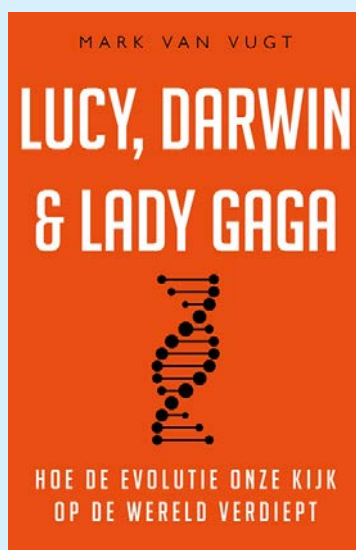
In zijn boek *Lucy, Darwin & Lady Gaga* (uitgeverij Lev, 2020) beschrijft evolutionair psycholoog Mark van Vugt menselijke gedragingen die vragen oproepen, maar die wetenschappers vanuit de menselijke evolutie kunnen verklaren. *Maatschappij & Politiek* sprak met hem.

IVO PERTIJS

De kracht van de psychologie is volgens Mark van Vugt dat het over mensen gaat. 'Al het onderzoek dat je als psycholoog doet, interesseert mensen bovenmatig. Belangrijk onderzoek van klimaatwetenschappers die met ingewikkelde modellen komen, krijgt mogelijk minder aandacht van mensen, omdat dit ver-van-hun-bed is. Een kop als *Er is een relatie tussen stress en Alzheimer* krijgt meer aandacht', aldus de hoogleraar Psychologie. De zwakte van de psychologie is dat mensen gelijk allerlei meningen over psychologisch onderzoek hebben op basis van hun eigen persoonlijke ervaringen. Van Vugt: 'Mensen verwarren anekdoten nogal eens met bewijsvoering. Je kunt pas uitspraken doen na goed wetenschappelijk onderzoek. Goede steekproeven trekken, cross-cultureel onderzoek doen of duidelijk aangeven dat de resultaten alleen voor Nederland gelden. De psychologie is momenteel aan een soort replicatiecrisis onderhevig. Veel psychologisch onderzoek dat in het verleden is gedaan, is aan kritiek blootgesteld, bijvoorbeeld vanwege te kleine steekproeven, een onderzoeksopzet die niet helemaal goed was of een publicatiebias. De psychologische wetenschap moet zich constant verbeteren wil het volwassen worden.'

Wat moet een docent maatschappijleer in elk geval doen als hij interessante resultaten uit een psychologisch onderzoek in de klas wil bespreken?

'Ik zou docenten vragen niet alleen het stukje dat over het onderzoek gaat te lezen, maar toch ook het oorspronkelijke artikel erbij te pakken. Kijk vooral even naar de methoden. Is het onderzoek gedegen uitgevoerd, namen er voldoende deelnemers aan deel, is het een cross-cultureel onderzoek, wordt het door anderen geciteerd? Docenten moeten een oordeel kunnen geven over de kwaliteit van het onderzoek. Dit lijkt mij ook een aardige discussie richting

leerlingen, door te laten zien dat een wetenschappelijk onderzoek anders is dan een intuïtief oordeel of een anekdote. Docenten zijn gebaat bij het lezen van de oorspronkelijke bron of een website die commentaar op het artikel geeft.'

Dit pleit voor het vrijgeven van wetenschappelijke publicaties, zoals u in uw boek stelt.

'Dat klopt, dit is de andere kant van het verhaal. Zeker al het onderzoek dat uiteindelijk met het geld van belastingbetalers is opgebracht, moet voor iedereen toegankelijk zijn. Wetenschap heeft een bevrijdende of ontwikkelingsfunctie. Door het opheffen van een *paywall* maak je de onderzoeksresultaten voor iedereen met een internetconnectie toegankelijk, ongeacht hun inkomen of waar ter wereld ze wonen.'

In uw boek schrijft u dat de meeste mensen zich niet realiseren dat de periode van de jagers-verzamelaars bijna 99 procent van de menselijke evolutie beslaat. Onderschatten we dit gegeven?

'Als je ziet hoe geschiedenis op middelbare scholen wordt gedoceerd, dan start

het vaak met de Egyptenaren, Grieken en Romeinen en krijg je beweringen zoals dat de democratie in Athene is begonnen. Dat is absoluut onjuist. Als je een breder of dieper perspectief op de menselijke evolutie of geschiedenis neemt, dan is zo iets als een democratie of het streven naar besluiten op basis van consensus of een meerderheid die beslist al miljoenen jaren aanwezig. Ook bij de oermens. Kijk je nog iets dieper, dan zie je dat andere diersoorten allerlei democratische beslisregels hebben ontwikkeld om groepsbesluiten te nemen. Een dieper perspectief op de menselijke geschiedenis kan je belangrijke inzichten geven. Ik vind het vak *Big History* dat op sommige middelbare scholen wordt gegeven echt een aanrader, omdat die de geschiedenis van de mens in het licht van de evolutie plaatst: van Big Bang en het ontstaan van leven tot aan de landbouwrevolutie. We hebben sterk de neiging om ervan uit te gaan dat de mens een *tabula rasa* is, ofwel een lege computer waarin je na de geboorte via socialisatie, opvoeding en onderwijs allerlei informatie stopt. Die computer wordt echter met bepaalde softwarepakketten geleverd; dat leert mijn vakgebied, de evolutionaire psychologie. Die softwarepakketten zijn modulen die jou in staat stellen om sommige dingen gemakkelijker te leren dan andere. We hebben een softwareprogramma voor taal in ons brein waardoor baby's vanaf een bepaalde leeftijd al proberen te spreken. De taal is cultureel bepaald, maar het vermogen om te spreken is aangeboren. Het onderwijs is misschien wel bedoeld om dingen te leren die we niet van nature geneigd zijn te doen, zoals wiskunde. Dit is een abstracte manier om met de wereld om te gaan. Dat vergt sterke training. Een aantal mensen heeft moeite met bepaalde vaardigheden. We hebben het dan over dyspraxie of dyslexie. Je kunt dit zien als stoornissen, maar ook beschouwen als de normale situatie waarbij sommige mensen ondanks de intensieve training het nooit goed kunnen begrijpen, maar wel op andere domeinen uitblinken.'

Onder bepaalde omstandigheden scharen wij ons graag achter een sterke leider en nemen we misschien een gebrek aan integriteit op de koop toe (foto: Shealah Craighead).

MISMATCH

Het boek *Lucy, Darwin & Lady Gaga* bestaat uit korte hoofdstukken. Mark van Vugt probeerde elk essay vanuit een puzzel of mysterie te schrijven. 'Als je vanuit een evolutionaire bril naar homoseksualiteit of zelfdoding kijkt, dan zijn dit raadsels die met gangbare theorieën, inclusief de evolutietheorie, lastig verklaarbaar zijn. Bekijk je dit dieper, dan levert dit andere inzichten op. 90 procent van de zelfmoordpogingen mislukt. Misschien is het een signaal dat mensen willen afgeven om hun positie in bijvoorbeeld het gezin te heronderhandelen. Met een evolutionair psychologische bril kun je bepaalde raadsels van de natuur beter verklaren', vertelt Van Vugt. Een voorbeeld daarvan is de relatie tussen democratie en wapenbezit. 'Waarom dragen Amerikanen wapens, maar worden de Verenigde Staten als democratisch land gezien? Dit lijkt een contradictie, zou je zeggen, totdat je laat zien dat als je iedereen wapens geeft, zeker in de oersamenleving, dit dan betekent dat iemand die van kwade wil is jou niet langer kan domineren. Die dominante persoon moet zich op een andere manier opstellen. In plaats van fysiek sterk en via onderdrukking, moet die persoon naar overtuigen gaan. Misschien is er dan wel een relatie tussen wapenbezit en democratie', stelt de evolutionair psycholoog.

In uw boek komt Donald Trump meerdere keren ter sprake. Zijn houding is volgens u vanuit de evolutionaire psychologie goed te verklaren.

'Onder bepaalde omstandigheden hebben wij als mensen een intuïtieve voorkeur voor sterke, dominante leiders, bijvoorbeeld als onze groep, onze manier van leven of onze waarden worden bedreigd. In dat soort gevallen scharen wij ons graag achter een sterke leider en nemen we misschien een gebrek aan integriteit op de koop toe. We wensen verschillende typen leiders voor verschillende situaties. Als de dreiging weg is en het gaat om de herverdeling van arbeid, inkomen en kapitaal in een samenleving, willen we een leider die vooral hoog scoort op integriteit. Bij een pandemie, gaan we voor een leider die de volksgezondheid vooropstelt. Dit zijn evolutionair ingebakken instincten die een keuze voor Trump onder bepaalde omstandigheden begrijpelijk maken. Het probleem is dat we in georganiseerde complexe samenlevingen leven waarin leiders gedurende een lange periode heel veel macht geven. In de samenlevingen die onderdeel uitmaakten van de 99 procent van onze evolutie stelden mensen geen leider voor vier jaar aan die van alles en nog wat voor jou besliste.'

In uw boek heeft u het vaak over een evolutionaire mismatch. We hebben complexe samenlevingen waarin groepen mensen samenleven, maar ons lichaam en brein dateren uit een andere periode. Onderschatten we dit?

'Het idee van een evolutionaire mismatch is simpel, maar heeft verstrekkende gevolgen. Ons lichaam is het product van een evolutie en heeft zich perfect aan een bepaalde omgeving aangepast; waar-

schijnlijk de savanne-omgeving waar de mens is geëvolueerd. We gingen rechtop lopen om ons over langere stukken te kunnen verplaatsen en leerden onze handen gebruiken om werktuigen te bewerken. Ons brein heeft zich waarschijnlijk ook aan die omgeving aangepast. Haal je ons uit die omgeving en creëer je een nieuwe omgeving, zoals de mens in de laatste 1 procent van onze evolutie, dan heeft dit gevolgen voor ons lichaam. Een voorbeeld daarvan zijn welvaartsziekten, zoals obesitas, diabetes, maar misschien ook depressie dat onder jager-verzamelaars niet of nauwelijks voorkomt. Mismatches ontstaan in nieuwe omgevingen, waarin ons oerbrein opeens beslissingen moet nemen. Mijn theorie is dat we voor evolutionair nieuwe problemen geen apparaat tot onze beschikking hebben dat ons in staat stelt een goede afweging te maken. We passen allerlei heuristieken toe die soms goed werken en soms niet. Neem partnerkeuze. In een kleinschalige samenleving heb je een beperkt aantal keuzen uit personen met wie jij je genetische toekomst gaat veiligstellen. Op het moment dat je in een grootschalige complexe samenleving leeft, krijg je opeens, via bijvoorbeeld de sociale media, informatie over heel veel potentiële partners. Uit onderzoek blijkt dat als mensen met een relatie allerlei foto's van aantrekkelijke potentiële partners zien, ze vervolgens aangeven minder aan hun eigen partner geïnteresseerd te zijn. Dit is een voorbeeld van een mismatch waarbij mensen in een nieuwe omgeving met allerlei nieuwe prikkels worden geconfronteerd die ons soms de verkeerde kant opduwen; van een partnerkeuze tot beslissingen over klimaat en economie. Hier hebben we geen intuïtieve beslisregels voor.'

Maakt u zich zorgen over jongeren die zoveel informatie ontvangen?

'Ik houd een pleidooi voor een beter begrip van de werking van het kindere brein. Als je weet hoe kinderen leren, heeft dat ook implicaties voor de inrichting van het onderwijs. Als je beseft dat lezen en schrijven nieuwe eigenschappen zijn waar we geen geëvolueerd programma voor hebben, dan praat je over iets dat je ontzettend moet trainen. Vanuit de jager-verzamelaars weten we dat mensen leren door te spelen. Spelenderwijs leren zit er op de basisschool misschien nog wel in, maar op de middelbare school lijkt dit verdwenen. Daar maak ik mij zorgen over. Pubers nemen over het alge-

meen eerder informatie over van jongeren die iets ouder zijn. Relevante kennis krijgen pubers niet van hun docent, maar van hun *peers*. Speel daar ook in het onderwijs op in. Daarnaast wordt het oerwoud van informatie steeds dichter. Na de 99 procent zien we een non-lineaire ontwikkeling. De revoluties - van landbouwrevolutie tot digitale revolutie - volgen elkaar steeds sneller op. Er komt meer en meer informatie beschikbaar. Scholieren kunnen nog wel het onderscheid maken of informatie - persoonlijk - relevant is, maar om vast te stellen of informatie betrouwbaar is, moeten zij zich door experts laten leiden. Vroeger waren die experts net iets ouder of veel ouder, maar het is nu veel lastiger om vast te stellen wie de expert is. Dat is de Lady Gaga in mijn boek. Als zij een bepaalde bewering doet, bijvoorbeeld dat veganisme goed is voor iedereen, dan bootsen wij dit soort rolmodellen na zonder na te denken of dit een goed advies is. In kleinschalige samenlevingen had je voortdurend een goede check of rolmodellen met goede informatie kwamen. Als jongeren nu klakkeloos een boodschap van Lady Gaga overnemen, dan zou dit voor grote groepen jongeren tot ernstige gezondheidsproblemen kunnen leiden. Overigens brengt Lady Gaga deze boodschap denk ik niet over.'

Uit onderzoek blijkt dat ons brein het lastig vindt om niet of nauwelijks zichtbare problemen, zoals het klimaatprobleem, als bedreigend te zien. Verklaart dit ook waarom een deel van de mensen zich zo slecht aan de coronamaatregelen houden?

'Dat heeft hier alles mee te maken. Het persoonlijk belang en de persoonlijke baten, zoals bij het dragen van mondkapjes en *social distancing*, zijn niet zo groot, zeker voor jongeren, maar de kosten voor anderen, bijvoorbeeld ouders en grootouders, zijn wel hoog. Evolutionair gezien hebben tieners als belangrijkste doel het opbouwen van een sociaal netwerk. Een netwerk van vriendschappen en relaties. Het puberbrein is een adaptatie, geen gebrek of zoiets. Pubers moeten informatie over sociale relaties krijgen. Die krijg je door zoveel mogelijk met mensen om te gaan. Als dit jouw primaire evolutionaire doel is - dat is zo voor deze generatie - dan is het heel lastig om als overheid met maatregelen te komen die het voor jongeren moeilijk maakt vrienden te maken of geen netwerken te ontwikkelen.' ♦

STEEF

SLOB

Het einde van het ministerschap Slob komt in zicht. Ik ben erg benieuwd naar hoe hij zelf terugkijkt op de periode dat hij de minister vóór was. Met welk gedachte zal hij 'ja' tegen deze baan hebben gezegd? Als oud-leraar is er niets mooiers dan in het kabinet het ambt van minister voor onderwijs te kunnen vervullen, maar dan wil je toch ook echt iets goeds achterlaten? Dat we over een paar jaar brommen: 'Die Slob, die begreep ons tenminste'.

Ik vrees dat de verwachtingen van deze oud-leraar maatschappijleer te hoog waren gespannen. Ik zie een minister die de verbinding zoekt, die graag de scholen in gaat, daar naar alle zorgen in het onderwijs luistert en die graag met allerlei vertegenwoordigers om de tafel zit om het compromis te bereiken, om vervolgens thuis in Den Haag te komen en daar al weet dat er voor onderwijs geen tijd en geld is. Arie is niet het type dat in de Tréveszaal met zijn vuist op tafel slaat of samen met zijn fractie een een-tweetje doet om een succesje voor hemzelf te boeken.

Hij kon de werkdrukgeden verdelen, van de rekentoets werd definitief afscheid genomen, hij heeft het lerarenregister de nek omgedraaid en sloot een akkoord voor een nieuwe cao in het primair onderwijs. Echt hete hangijzers heeft hij niet beet durven pakken: Staatscommissie, Curriculum.nu en recent het rapport van McKinsey worden allemaal naar het volgende kabinet doorgeschoven. De leraren blijven na vier jaar wederom teleurgesteld achter. Slob probeert de rust te bewaren en in gesprek te blijven in roerige tijden: van de grootste onderwijsstakingen gingen we over in de coronacrisis.

Arie Slob is niet de juiste onderwijsminister voor dit kabinet. Ik vrees alleen niet dat het aan deze minister ligt. Al jaren zitten er Kamerleden die echt wel weten wat het onderwijs nodig heeft: onderwijsmensen als Michel Rog (CDA) en Paul van Meenen (D66) of Lisa Westerveld (GroenLinks) en Peter Kwint (SP) die goed naar leraren luisteren. Zij krijgen de handen evengoed niet op elkaar voor structurele veranderingen in het onderwijs.

Er zal voor het onderwijs een gevoel voor urgentie moeten gaan ontstaan: een waarbij we niet afhankelijk zijn van de (veredelde) staatssecretaris van Onderwijs. Het moet een pijler worden van het nieuwe kabinet, gedragen door het hele kabinet. Ik ben benieuwd wat de VVD hierover in haar verkiezingsprogramma schrijft. ♦

Stef van der Linden
(*maatschappijleer.net*)

SAMUEL PATY EN BURGERSCHAPSONDERWIJS

HET IS MEER DAN VRIJHEID VAN MENINGSUITING

De moord op de Franse aardrijkskunde- en geschiedenisdocent Samuel Paty vormt een uitdaging voor het burgerschapsonderwijs, ook in Nederland.

LAURENCE GUÉRIN

Er is veel gesproken over de vrijheid van meningsuiting naar aanleiding van de moord op Samuel Paty. Het Frans openbaar onderwijs is in zijn hart getroffen. Andere landen, zoals Nederland, hebben hun solidariteit betuigd en voelden zich ook getroffen. Ook moesten twee Nederlandse docenten onderduiken vanwege bedreigingen om een spotprent. Het werd aangegepen om het principe van vrijheid van meningsuiting (Grondwet, artikel 7) te bespreken, zijn betekenis voor burgerschap en democratie aan te duiden en leeractiviteiten rondom dit artikel op te zetten - om met kennis van de Grondwet en verbondenheid rond de Grondwet het blinde terrorisme te bestrijden. Hoewel ik het eens ben met deze antwoorden, bleef iets haken. Wil men recht doen aan wat er in Frankrijk is gebeurd, dan vraagt het meer van ons burgerschapsonderwijs en van de docent. Dat *meer* zit in vijf aspecten die historisch, (geo)politiek, cultureel, maatschappelijk en professioneel van aard zijn.

‘WETENSCHAP HEEFT
EEN BEVRIJDENDE
OF ONTWIKKELINGS-
FUNCTIE.’

tot aanscherping van de wet in 2004: alle zichtbare religieuze uitingen zijn verboden in overheidsgebouwen en instituties en dus ook op school. In de loop der jaren is deze discussie een pijnpunt gebleven. Begin dit jaar werd ze opnieuw actueel toen een moeder die een klas begeleidde, een hoofddoek droeg bij een bezoek van een plenaire vergadering van de regionale raad

en door een lid van de raad werd gevraagd haar hoofddoek af te doen. Het bracht veel commotie en harde uitspraken met zich mee. De Franse minister van Onderwijs zei (zij het, op persoonlijke titel): ‘Hoofddoeken zijn niet wenselijk in onze maatschappij’. Bespreking van de moord op Samuel Paty in het kader van burgerschapsonderwijs kan worden verrijkt door dit aspect van de Franse onderwijsgeschiedenis erbij te betrekken en bijvoorbeeld het Franse principe van neutraliteit met dat van Nederland en andere landen te vergelijken, of grondwetten te vergelijken en na te gaan hoe ze politiek en cultureel gekleurd zijn.

LAÏCITÉ

Laïcité in het openbaar onderwijs is van oorsprong het principe van godsdienstige neutraliteit van het onderwijs zelf en van het onderwijzend personeel. Dit principe is in 1958 in de Franse grondwet opgenomen om de scheiding tussen kerk en staat en tussen politiek en religie te versterken, ten behoeve van de godsdienstvrijheid van de Franse burgers. *Laïcité* heeft vanaf de jaren negentig voor veel spanning tussen overheid, de Franse moslimgemeenschap en andere gemeenschappen gezorgd. Pijnlijk werd het toen een leerling van het voortgezet onderwijs weigerde op school haar hoofddoek af te doen. Dit heeft geleid tot heftige publieke discussies en uiteindelijk

HISTORISCHE EN GEOPOLITIEKE CONTEXT

Frankrijk heeft een koloniaal verleden in Noord-Afrika en Centraal-Afrika. Het kolonialisme was geen voorbeeld van begrip en respect voor andermans cultuur, met name de Arabische cultuur, traditie en religie, waaronder de islam. De Franse president Emmanuel Macron heeft de misstanden van het kolonialisme van Frankrijk bestempeld als ‘misdaad tegen de mensheid’; het tegengestelde van tolerantie en democratische principes. De erkenning hiervan heeft lang op zich laten wachten. In 2005 nog was op initiatief van het ministerie van Defensie een wet aangenomen die onder meer leraren verplichtte om de ‘positieve aspecten’ van het koloniale verleden te onderwijzen. Dit leidde

tot veel commoties waardoor de wet in 2006 is aangepast. Het illustreert hoe Frankrijk zijn koloniale verleden verwerkt, ook in het onderwijs. Dit heeft de verhouding tussen Frankrijk en deze landen sterk en ongunstig beïnvloed. Frankrijk is al decennialang doelwit van terrorisme en - omgekeerd - zijn de Fransen nog altijd zeer actief in Centraal-Afrika in de bestrijding van het djihadisme. Burgerschapsonderwijs moet ook deze achtergrond meenemen. Dit biedt de mogelijkheid om het koloniale verleden van Europa en de betekenis voor democratische principes zoals vrijheid en gelijkheid te bespreken, maar ook de wijze waarop de banden tussen deze landen zich verder heeft ontwikkeld en de keuzen die landen hebben gemaakt.

CULTUREEL VERSCHIL

In veel moslimtradities is het verboden om de profeet Mohammed af te beelden. Gebeurt dat wel, dan wordt het ervaren als belediging en het ontbreken van eerbied. Deze overtuiging en dit gevoel zijn in sommige moslimgemeenschappen diepgeworteld, ook in Nederland. Aan de andere kant hebben spotprenten en satirische kranten (zoals *Charlie Hebdo*) een functie in de journalistiek. Ze behoren tot de Franse cultuur. Dit leidt tot spanningen en conflicten. Tegelijkertijd waren en zijn spotprenten van Maria of Jezus in onze geschiedenis niet altijd welkom. Onlangs is in Polen een rechtszaak aangespannen tegen drie LHBTI-activisten die een afbeelding van Maria met een halo van de regenboogkleuren als poster hadden. Ze worden aangeklaagd voor belediging van 'religieuze overtuigingen' en riskeren twee jaar cel, zoals op de website van Amnesty International staat vermeld. In burgerschapsonderwijs kan de vraag worden gesteld hoe wij en journalistieke en culturele vrijheden recht kunnen doen, hoe we tradities moeten eerbiedigen en hoe we met cultureel verschil moeten omgaan, inclusief met verschillen binnen culturen (bijvoorbeeld de varianten van beeldverbod binnen de islam). Daarnaast kan de rol en vrijheid van de pers in een democratie worden besproken, alsook de geschiedenis van tolerantie en intolerantie in onze eigen landen.

FUNDAMENTELE VERSCHILLEN

Het leven in een multiculturele samenleving waar standpunten, geloof, tradities, politieke overtuigingen of culturen soms haaks op elkaar staan, waar groepen elkaar af en toe niet kunnen begrijpen en met fundamentele onenigheid kampen... hoe kunnen we samen verder, welke afspraken maken we? Laten we elkaar met rust of niet, welke conflicten ontstaan er en wat betekenen deze conflicten in een democratie? Zo is het volgens de filosofe Chantal Mouffe belangrijk deze onenigheden te aanvaarden; herkennen dat we tegenstanders zijn die posities, met redenen, verdedigen, dat we geen vijanden zijn, ook als er geen consensus is te bereiken en dat vrijheid en gelijkheid de leidende principes zijn, ook als de posities botsen. De agonistische kijk op democratie biedt een interessante invalshoek, evenals het bespreken van de verhouding tussen minderheidsrechten en meerderheidsrechten, zoals de filosoof Will Kymlicka in zijn uitwerking van multiculturalisme doet.

PROFESSIONELE CONTEXT

Voor ons als docenten is het van belang ons bewust te zijn van onze lerarenverantwoordelijkheid. Onze verantwoordelijkheid betreft op zijn minst de keuze van didactiek en leerstof. Samuel Paty maakte keuzen. Hij organiseerde al een aantal jaren op zijn school activiteiten rond het thema vrijheid van meningsuiting. Ondertussen nodigde hij wel eens het Instituut van de

Arabische wereld uit om in zijn lessen de Arabische en islamitische cultuur in een historische en actuele context te plaatsen. Dit instituut is volgens sommige moslims partijdig vanwege banden met de overheid. Paty vond dat geen bezwaar en hij behield zijn professionele autonomie. Als docenten ontkomen we er niet aan om te kiezen welke stof we behandelen en hoe; welke stromingen en opvattingen de nadruk krijgen. Het is de vraag in hoeverre we hierbij rekening moeten en kunnen houden met de gevoeligheid van zulke keuzen. ♦

Literatuurlijst

- Boilley, P., 'Loi du 23 février 2005, colonisation, indigènes, victimisations. Évocations binaires, représentations primaires', in: *Politique africaine*, 2005/2, nr.98, pp.131-140.
- Cardona, S., *Le voile à l'école : ce que dit la loi, ce que ne dit pas la loi*, France Inter, 2019, www.franceinter.fr/le-voile-a-l-ecole-ce-que-dit-la-loi-ce-que-ne-dit-pas-la-loi.
- *En souvenir de Samuel Paty*, Institut du Monde Arabe. Geraadpleegd op 3 november 2020, www.imarabe.org/fr/actualites/l-ima-au-jour-le-jour/2020/en-souvenir-de-samuel-paty.
- Gèze, F. & Manceron, G., 'Regardons en face le passé colonial de la France', in: *Le Monde*, 18 February 2017.
- Kymlicka, W., *Contemporary political philosophy. An introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Kymlicka, W., 'Liberal Multiculturalisme as a political Theory of State-Minority relations', in: *Political Theory*, 46 (2017) nr.1, pp.81-91.
- Mouffe, C., *Agonistics. Thinking the world politically*, Verso, London, 2013.
- Song, S., 'Multiculturalism', in: E.N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/multiculturalism>.
- Tryggvason, Á., 'Democratic Education and Agonism: Exploring the Critique from Deliberative Theory', in: *Democracy & Education*, 26 (2018) nr.1, pp.1-9, <http://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:1210379/FULLTEXT01.pdf>.

Laurence Guérin is proctor Burgerschap aan het ROC van Twente en lector Wereldburgerschap aan de Haagse Hogeschool.

Herdenking van de moord op docent Samuel Paty
Place de la République in Parijs, 18 oktober 2020,
(foto: K. Suckz)

LESBRIEF TERINFO

Kort na de moord op docent Samuel Paty maakten Beatrice de Graaf (Universiteit Utrecht) en Nikki Sterkenburg (projectleider TerInfo) met collega's een lesbrief voor docenten. *M&P* stelde Sterkenburg een aantal vragen over lesgeven over dit soort gebeurtenissen.

Media verwijzen vaak naar de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo*, maar pubers kregen van deze gebeurtenis destijds natuurlijk veel minder mee, dan volwassenen. Kunnen docenten deze casus ook met andere gebeurtenissen vergelijken om de moord op Samuel Paty voor leerlingen te duiden?

'Dat klopt, *Charlie Hebdo* ligt ver in het geheugen van de huidige generatie tieners. Ik denk dat het lastig is om de gebeurtenis direct met iets te vergelijken, behalve dat we merken dat het bieden van een historiserend kader wel met de verwerking kan helpen. Ook om te laten zien dat terrorisme met golven komt en gaat, het is van alle tijden. Onderzoek heeft uitgewezen dat het voor jonge mensen helend kan zijn om meer over geschiedenis te leren, zodat ze weten dat ze niet alleen staan en dat er eerder grote problemen zijn geweest die uiteindelijk ook weer zijn overwonnen.'

Zijn er bepaalde elementen uit jullie materiaal dat vooral geschikt is om deze gebeurtenis in de klas te bespreken?

'Voor de bespreking van deze gebeurtenissen hebben we een lesbrief, waarbij we nu aan de tweede versie werken en de feedback verwerken. Daarnaast hebben we verschillende lesplannen die invalshoeken bieden, zoals

Emoties Delen of Feiten, Mening en Emoties om het eerste moment van de schok te bespreken. Als een docent liever inhoudelijk dieper op het ideologisch motief wil ingaan, dan is een lesplan over de vierde jihadistische terrorismegolf geschikt.'

Wat maakt het bespreken van deze casus in de klas juist lastig?

'Het bespreken van deze aanslag maakt het lastig omdat je te met verschillende perspectieven en meningen hebt te maken. Je kunt bijvoorbeeld leerlingen in de klas hebben die vinden dat de spotprenten juist zoveel mogelijk moeten worden gedeeld, terwijl er ook leerlingen kunnen zijn die misschien wel (al dan niet stiekem) vinden dat de dader in zijn recht stond of er een grote *maar* bij hebben. Wanneer je de sociale cohesie binnen je school wilt bevorderen of stimuleren, dan is het belangrijk om ruimte aan alle meningen te geven en deze tegelijkertijd in te kaderen en te kanaliseren waarna je weer naar een gemene deler op zoek kunt gaan. Dat is een uiterst lastige balans, zeker in tijden waarin docenten onder het vergrootglas liggen en waarin lessen het onderwerp van een online haatcampagne kunnen worden.' *IP*

Lesbrief n.a.v. de moord op Samuel Paty
<https://ter-info.nl/lesbrief-nav-de-moord-op-samuel-paty>

Interreligieuze herdenking van de moord op docent Samuel Paty (Straatsburg, 22 oktober 2020, foto: Claude Truong-Ngoc / Wikimedia Commons)

VEILIGHEIDS-UTOPIE EN IDEOLOGIE

Een onderzoek naar de oorzaken en gevolgen van zelfmoordterrorisme.

Onderzoeksjournalist Iain Overton onderzocht in *De prijs van het paradijs* de invloed van zelfmoordterrorisme. Het boek is een optekening van verschillende verhalen, perspectieven en analyses over het tijdperk van de zelfmoordaanslag. Overton concludeert dat zelfmoordterrorisme verschillende oorzaken heeft: armoede, identiteitscrisis en/of groepsdynamiek. Er is niet een profiel van de zelfmoordterrorist in de geschiedenis. Desalniettemin worden zij gekenmerkt door een grote gemene deler: het geloof en vertrouwen in een ideologie; zowel Ignatj Grinevitski, de Russische anarchist die Alexander II van Rusland in een zelfmoordaanslag doodt, als de Nederlandse Sultan Berzel zijn ideologisch gedreven actoren. Een stelling die niet heel vreemd en

origineel overkomt, gezien de huidige discussies over (zelfmoord)terrorisme. Toch biedt Overton een breder en rijker kader. Het wordt duidelijk dat niet alleen Tamil-tijgers en Kamikazepiloten dragers van een ideologie zijn. De wens om in een paradijs te leven is aan weerszijde van de agressor-slachtofferrelatie. Retorische trucs om zelfmoordterroristen als *losers* af te doen en hard/streng beleid tegen zelfmoordterroristen zijn aan de orde van de dag. Dit beleid heeft een prijs die zowel voor de terrorist als de verharde samenleving hoog is. In het boek ontwaart zich een conceptueel framework: paradijs - (veiligheids)-utopie – ideologie; concepten die essentieel zijn om het tijdperk, dat tijdens de aanslag op Alexander II is ingeluid, te begrijpen. Dader en slachtoffer hebben ondanks grote verschillen ook overeenkomsten. Overton stelt in dit kader dat het lastig is om een goed antwoord op terrorisme te formuleren. Hij schrijft in verstrekkende simplificaties (wij-zij-schema's, terrorist = *loser*) en laat zien wat het effect van ideologie op het moderne (samen)leven is. Het hanteren van zijn conceptuele framework, het paradijs, maakt het mogelijk om de zaken anders te zien. Een aanrader voor de docent die het samenspel 'concept-actualiteit' van concrete voorbeelden wil voorzien. KV

Iain Overton, DE PRIJS VAN HET PARADIJS, DE INVLOED VAN ZELFMOORDTERRORISME OP ONZE SAMENLEVING, Uitgeverij Volt, Amsterdam, 2019, 600 bladzijden

PEDAGOGISCHE EN DIDACTISCHE HANDVATEN

In oktober verscheen in België het boek *In dialoog* waarin verhalen uit de praktijk van een theoretische omkadering worden voorzien. Zowel de uitspraken van leerlingen als de wijze waarop scholen hiermee omgingen zetten je aan het denken.

Na de moord op Samuel Paty ging ook in Nederland de aandacht naar het onderwijs uit. Hoe bespreken docenten gevoelige kwesties in de klas en met wat voor uitspraken worden zij geconfronteerd? Doorgaans geven leraren algemene voorbeelden zonder in te gaan op een concrete leerling die een bepaalde uitspraak deed en de wijze waarop de school hiermee omging. Dit is logisch en verstandig, maar dit maakt het lastig om ervaringen en een mogelijke benadering uit te wisselen. Montasser AlDe'emeh deed vier jaar lang veldonderzoek op Brusselse scholen en verwerkte voorbeelden in het boek *In dialoog*. Hierin staan niet alleen opvallende en soms schokkende uitspraken van leerlingen, waaronder een scholier die 'de school wil laten ontploffen' en zegt 'grote fan van Salah Abdeslam te zijn', maar de auteur gaat eveneens in op de reactie van de scholen, de duiding van uitspraken en de afhandeling van de casus. Centraal daarbij staat de dialoog die met kinderen wordt gevoerd waardoor professionals niet alleen in gesprek met jongeren blijven, maar ook een vertrouwensband opbouwen. De auteurs hanteren een theoretisch paradigma dat uit vier kwadranten bestaat: de zoektocht naar diverse identitaire oriëntaties, de benadering van religie en culturele aanhorigheid, de honger naar politiek activisme en de socio-economisch achtergronden. Er is sprake van een wisselwerking. Uit het boek blijkt dat leerlingen onder meer worstelen met botsende wereldbeelden, religieuze vraagstukken, geopolitieke kwesties en ge-

voelens van angst na aanslagen. Dit zorgt voor onzekerheid, roept vragen bij jongeren op en maakt het voor docenten soms lastig om uitspraken te duiden. Is er sprake van radicalisering of doet een scholier een bepaalde uitspraak om stoer te doen? Welke rol spelen ouders, andere familieleden en vrienden? De talloze voorbeelden in dit boek tonen wederom aan dat je als docent goed voorbereid je lokaal in moet stappen als je weet dat je die les een bepaald thema gaat bespreken of na een gebeurtenis zoals de moord op Samuel Paty. Werner de Saeger schreef overzichtelijke theoretische blokken waarvan je een aantal zo in je les kunt gebruiken, bijvoorbeeld het kader over denkfouten en groepsdruk. Naast de theoretische kaders sluit elk hoofdstuk af met praktische handvaten. Een deel van deze tips zijn duidelijk op het Belgische onderwijs gericht, maar er blijven meer dan genoeg handvaten over voor gebruik binnen een Nederlandse context. *In dialoog* is een absolute aanwinst voor de lectruur over dit zwaarbeladen onderwerp. IP

Montasser AlDe'emeh en Werner de Saeger, IN DIALOOG. POSITIEVE GRENVERLEGGENDE INTERACTIE IN DE KLAS, VUB Press, Brussel, 2020, 243 bladzijden

Lucelle Deneer-Comvalius

SAMEN, SPEELS EN ERVAREN

Elk jaar wordt er een 'leraar van het jaar' gekozen. Een ambassadeur/ambassadrice die het vakmanschap van de leraar vertegenwoordigd. In dit lijstje notabelen staat ook een vertegenwoordiger van ons mooie vak maatschappijleer. *M&P* had een boeiend gesprek met Lucelle Deneer-Comvalius (lerares van het jaar 2018-2019) over haar ervaringen en visie.

KOEN VOSSEN

Hoe heb je het nieuws over Samuel Paty en de dreigende situatie in diverse lessen in Nederland ervaren?

'Dat was natuurlijk schrikken. Ook in mijn lessen bespreek ik wel eens spraakmakende cartoons en verschillende opvattingen die in de samenleving leven. Je ziet veel verschillen in hoe leerlingen hiermee omgaan en op welke manier zij zaken willen bespreken. Wanneer leerlingen zelf met invalshoeken komen zijn zij heel erg gemotiveerd en komen zij tot dieper leren. Ik heb laatst op eigen kosten voor twee uur een cartoonist laten komen. Een andere klas reageerde zo ontzettend enthousiast dat ik besloot elke klas een uur te doen.

Tijdens de lessen moesten leerlingen eerst cartoons analyseren aan de hand van de WIBA-methode [Waarnemen - Interpretieren - Beoordelen - Actualiteit, *red.*]. Dit doen we omdat leerlingen moeten weten waar ze het over hebben voordat ze oordelen. Na het analyseren hebben leerlingen zelf een cartoon gemaakt.' Ook hierin ziet Lucelle Deneer-Comvalius de kracht van intrinsieke motivatie: 'De klas die zelf graag wilde kwam veel sneller tot de formulering van een maatschappelijk vraagstuk dat het in een cartoon wilde uitbeelden dan de andere klas die al had gesteld liever een discussie over de cartoons te willen voeren.'

VEELKLEURIG ONDERWIJS

De voormalig docent van het jaar geeft haar collega-docenten maatschappijleer graag de volgende wijsheden mee:

- Let op met het ventileren van je eigen mening. Dit kan het verloop van een onderwijsleergesprek verstoren. Leerlingen kunnen jouw standpunten overnemen.
- Geef leerlingen meer autonomie in het leerproces zodat ze tot dieper leren komen.
- Geef leerlingen ook voldoende tijd om na te denken en bronnen te onderzoeken. Alleen dan kunnen ze een mening vormen die op meer dan onderbuikgevoelens is gebaseerd.
- Laat je scholen om op een veilige manier gevoelige onderwerpen en veelkleurig les te geven.

Veelkleurig onderwijs is een term die je veel hoort bij Deneer-Comvalius. Dat acceptatie niet vanzelfsprekend is heeft zij aan den lijve ondervonden: 'Ik heb veel op witte scholen lesgegeven. Enkele keren leidden dit tot vervelende situaties. Een keer zei een van de leerlingen dat alle migranten gelukszoekers zijn en hier niets hebben te zoeken. Ik vroeg hem of hij daarmee bedoelde dat ook ik hier eigenlijk niet hoorde. Hierop reageerde hij bevestigend. Als reactie hierop wilde ik de klas de film *Hotel Rwanda* laten zien. In bepaalde scènes wordt heel erg invoelbaar dat vluchtelingen echt niet gelukszoekers zijn. Mensen vluchten wel degelijk voor gevaar'.

Hotel Rwanda is geen lichte film. Hoe ga je om met het bespreken van zulke gevoelige onderwerpen?

'Doordat je vaak alleen in je lokaal zit, vergeet je misschien wel eens dat je ook met zaken buiten de klas te maken hebt. Je moet er altijd voor zorgen dat een gevoelig onderwerp niet ook in andere lessen een leven gaat leiden. Als een klas nog vol emoties zit en mijn collega weet niet uit wat voor les zij komen is dat niet wenselijk. Daarom probeer ik als een onderwerp meer dan één (afgeronde) les vraagt iedereen hiervan op de hoogte te stellen, zodat alle betrokkenen weten wat ze kunnen verwachten.' Zoals voor iedere docent is dit ook voor Deneer-Comvalius een leerproces geweest: 'Toen ik als jonge docent Geert Wilders had uitgenodigd en hij 'ja' zei vond ik dat geweldig. Niet omdat het Geert Wilders was, maar omdat ik het gewoon heel belangrijk vind dat leerlingen veel verschillende opvattingen meekrijgen en ik trots was dat zoveel verschillende politici bereid waren om mijn lessen te bezoeken. Hierdoor konden mijn examenkandidaten zoveel meer leren dan door mijn verhalen en het boek. Toen mijn collega's en de directie te horen kregen dat Wilders lang zou komen zeiden zij verschrikt: "Wat denk je dat ouders hiervan denken?". Ik was nog jong, liet me overbluffen en heb de afspraak afgezegd. In deze fase van mijn leven zou ik zeggen dat ouders het geweldig zouden moeten vinden dat op de school van hun kinderen de maatschappijleerdocent haar eigen politieke voorkeur buiten de lessen houdt en de kinderen in staat stelt zelf eigen keuzen te maken. Als je

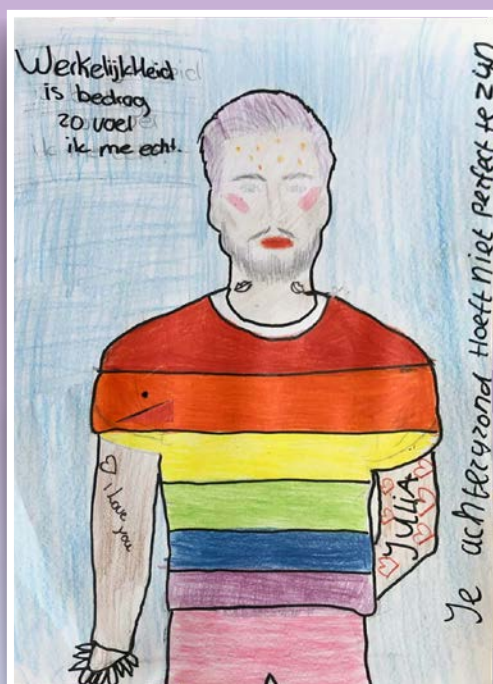
goed hebt nagedacht over wat je wilt en waarom je dit voor je leerlingen wilt, dan is dit goed te verantwoorden richting directie en ouders. Ik denk dat als je dit vooraf ook goed weet te communiceren, je de directie en ouders vaak aan jouw kant weet te vinden'.

Ook bij het uitzenden van fragmenten uit *Hotel Rwanda* of het bespreekbaar maken van opmerkingen van leerlingen die niet door de beugel konden zocht Deneer-Comvalius het contact met ouders. In de reacties ervoer zij twee verschillende smaken: 'Sommige ouders gaven aan dat zij het fijn vonden dat zij belde en daardoor de emoties en vragen van hun kind beter konden plaatsen, terwijl andere ouders minder positief reageerden'. Buiten kijf staat dat door deze grote mate van transparantie ouders, collega's en de directie betrokken zijn bij het gehele onderwijsproces in de klas van de voormalig docent van het jaar.

Deneer-Comvalius: 'Naast dat het belangrijk is dat je de omgeving over je plannen inlicht, moet je ook nadenken over hoe je het klaslokaal inricht. Tijdens de bespreking van gevoelige onderwerpen zitten leerlingen nooit in een busopstelling, maar in een kring of in kleine groepen. Ze moeten elkaar in de ogen kunnen aankijken. Daarnaast maak ik altijd duidelijke afspraken over wat acceptabel is. Leerlingen weten hoe ik handel op moment dat zij ander gedrag vertonen. Dus als een leerling een heftige opmerking maakt leg ik de les stil. Ik herinner hem aan de afspraak en vraag hem zijn uitspraak anders te formuleren. Hiermee bedoel ik niet dat hij een andere mening moet verkondigen, maar dat het minder kwetsend kan worden geformuleerd.'

Je staat ook bekend om gamification tijdens de lessen maatschappijleer. Zou je kunnen uitleggen hoe je dit toepast tijdens de lessen?

'Ik vind *gamification* belangrijk, aangezien jongeren graag gamen. Bij mijn eigen kinderen zie ik het ook terug: als met leren iets niet direct lukt verliezen zij hun motivatie en dat doet wat met hun zelfvertrouwen. Als ik ze vervolgens overhoor in de vorm van een game zijn ze

Cartoons gemaakt door leerlingen van Lucelle Deneer-Comvalius.

meer geneigd om het nog eens te proberen. Voor maatschappijleer is het belangrijk dat leerlingen het nieuws bijhouden. Ik merkte dat leerlingen dat vaak niet deden en bedacht daarom dat ik een Facebook-pagina met hen wilde bijhouden. Elke avond stelde ik daarop vra-

gen over het nieuws. Hoe sneller werd geantwoord, en het antwoord ook nog eens goed was, hoe meer punten konden worden verdiend. Leerlingen werken hiervoor, net als voor simpele systemen als "zegeltjes". Nederlanders houden van sparen. Als leerlingen iets goed doen tijdens de lessen konden ze een zegeltje krijgen. Wanneer de zegelkaart vol was kregen ze een kleinigheidje.

Een ander voorbeeld is dat leerlingen voor een toets met behulp van een spel te horen kregen welke toetsvraag zij moesten maken. Door middel van bijvoorbeeld dobbelen, tussen het maken van de vragen door, bepaalden zij wat de volgende vraag zou worden. Hierdoor zie ik klassen echt veranderen. Leerlingen worden eigenaar van het leerproces, maar worden ook speels getriggerd om met de actualiteit bezig te zijn. Sommige leerlingen die ik al jaren geen les meer geef, reageerden nog steeds op maatschappelijke vraagstukken.'

Je bent ook nog bezig met een examen-app. Wat is het doel van deze app?

'Tijdens het werken met de Facebook-pagina was ik vaak hele avonden bezig. Naar het nieuws kijken, dit koppelen aan de leerstof, vragen bedenken en beoordelen en vervolgens punten toekennen. Omdat effectiever te maken heb ikzelf een app gekocht waarmee leerlingen per leerdoel kunnen oefenen.'

TOT SLOT

In het gesprek met Lucelle Deneer-Comvalius werd een ding duidelijk: het belang van scholing en kennis in een veelkleurige samenleving. We kunnen er niet om heen: om ons heen leven, werken en leren mensen met andere achtergronden, opvattingen, en toekomst dan de onze. In inclusief onderwijs moeten we daarvan bewust zijn. De voormalig docent van het jaar schoolt zichzelf elk jaar in onderwerpen die zij lastig

vindt of haar triggeren. De lijst met wijsheden die zij met ons deelde werd besloten met advies: de Anne Frank Stichting, Fawaka Wereldburgerschap en Sayda Buurman-Kutsal kunnen dienen als bakens voor scholing in veelstemmigheid en kleurigheid. ♦

VOORBIJ DE WOEKERING VAN DE SAMENLEVING

Gefeliciteerd! De afgelopen periode zijn docenten getooid met de eervolle titel: het goud van de democratie. Alle discussies, werkvormen en bedenkfels over de democratische rechtsstaat in een pluriforme samenleving werpen hun vruchten af. Ondanks alle manifeste en latente lofbetuigingen kunnen we niet op onze lauweren gaan rusten. Er is werk aan de winkel: hoe gaan we om met een (ogenschijnlijk) verdiept maatschappelijk onbehagen en hoe willen wij dat burgerschap vorm krijgt in het Nederlands onderwijsbestel?

KOEN VOSSEN

Een meerderheid van de politiek-bestuurlijke elite, maatschappelijke organisaties en andere onderwijs-betrokkenen lijken voorstander te zijn van meer, beter en kundiger burgerschapsonderwijs. Kritiek op de facilitering, wie de uitvoerende (leer)kracht moet zijn en op de praktische uitvoerbaarheid van burgerschapsonderwijs hoort men regelmatig, maar wat staat er in het wetsvoorstel? Dit artikel gaat in op de curiositeiten van de tekst en daaraan verwante vraagstukken.

DOELGERICHT EN COHERENT

'Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze.'

Iedere docent weet dat leerdoelgericht en coherent onderwijs efficiënt is. Iedere docent heeft didactische modellen, zoals die van Leon van Gelder, ingeprent gekregen. Daarnaast wijzen ook specifieke onderzoeken naar burgerschapsonderwijs ons op het belang van een systematische aanpak. In het kader van het wetsvoorstel toont doelgerichtheid en samenhang ons de bestuurlijke rationaliteit: het onderwijs moet corrigeren op dat wat onwelgevallig is (zoals antidemocratische emoties, nepnieuws-consumentisme of sociale desintegratie). Het doet denken aan de categorieën *woekering* en *orde* van Willem Schinkel en Rogier van Reekum uit hun *theorie van de kraal*. Alles wat oncontroleerbaar groeit en voortbeweegt moet, volgens de logica van de moderne politieke cultuur, worden geordend en bijgeschaafd, aldus het duo. Anne Bert Dijkstra, Geert ten Dam en Sietske Waslander spreken in het kader van de zoektocht naar effectief beleid van de sturingstriologie: denkbaar, zichtbaar en uit-

voerbaar.¹ Alleen als er een duidelijke terminologie is (denkbaar), er technieken zijn om het te meten en te volgen (zichtbaar) en men weet hoe dit naar handelen is om te zetten (uitvoerbaar) kan een wetsvoorstel (ofwel: sturing) effectief zijn. Het systematisch aanbieden van burgerschapleerdoelen is geen sinecure. Wat is goed burgerschap (denkbaarheid)? Hoe neem je een team mee (uitvoerbaarheid)? Op welke manier monitor je groei (zichtbaarheid)?

DENKBAAR BURGERSCHAP

'Het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens. Het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving; en het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving.'

De wetgever gaf in 2006 het onderwijs de opdracht leerlingen kennis te laten nemen van andere levenswijzen. In tegenstelling tot het meest recente wetsvoorstel (scholen moeten respect bijbrengen voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat), is/was de opdracht uit 2006 erg vrijblijvend. Dit is een grote overwinning voor eenieder die burgerschapsonderwijs een warm hart toedraagt, maar hierdoor komen weer diverse nieuwe, of eigenlijk oude, vraagstukken bovendrijven.

"I expect you all to be independent, innovative, critical thinkers who will do exactly as I say!"

Vraagstuk 1 | Wat is het fundament van burgerschapsonderwijs?

In het huidige wetsvoorstel wordt goed burgerschap verankert in de Grondwet en in de universele rechten van de mens; een stevige en legitieme keuze voor een samenleving die zich op de erfenissen van de Verlichting en Romantiek baseert. Voor veel Nederlanders lijkt dit een neutrale keuze, maar dit is ook een door-en-door politieke keuze. We hoeven Nederland niet te verlaten om mensen en organisaties te bestuderen die mensenrechten, vrijheidsrechten, klassieke grondrechten anders waarderen. Typerend zijn de visie van oud-minister van Buitenlandse Zaken Halbe Zijlstra op mensenrechten², of hoogleraar Andreas Kinning die in zijn afgelopen jaar verschenen boek *De onzichtbare maat* de gelijke vrijheid bekritiseert als een wereldvreemd principe. Deze visies zijn louter gebaseerd op begeerten (Verlichting) en een verminkt beeld van authenticiteit

en individualiteit (Romantiek). Kritiek op dit soort noties als liberaal burgerschap zijn niet alleen ter rechterzijde van het politieke spectrum te vinden, de hierboven genoemde Willem Schinkel bekritiseert reeds enkele jaren alle aspecten van de liberale democratie.³

Concreter gesteld: vier gereformeerde en evangelische schoolbesturen diende een klacht in tegen de Onderwijsinspectie.⁴ Deze concludeerde in het rapport *Burgerschapsonderwijs en het omgaan met verschil in morele opvattingen* dat geen van de (onderzochte) scholen tegen de basiswaarden handelt, maar dat enkele scholen wel meer tijd hiervoor moeten organiseren. In de *NRC* benoemde een van de bestuurders dat er een nadruk op 'gender(-thematiek)' werd gelegd als uitwerking van *gelijkwaardigheid*, terwijl gelijkwaardigheid meer inhoudt dan alleen dit specifieke sociale construct.

Vraagstuk 2 | Van wie zijn die basiswaarden?

Hessel Nieuwelink benoemt in een recent artikel over burgerschapsonderwijs een belangrijke kritiek⁵: burgerschapsonderwijs is een instrument van de elite om de status quo in stand te houden burgers braaf te maken.⁶ Een kritiek die ook past in een discussie uit 2016 over Platform Onderwijs 2032.⁷ Bram Melink vatte het burgerschapsonderwijs als volgt samen: 'Worden wie je bent (maar wel zoals wij)'. Toekomstige burgers moeten vanuit hun individuele rechten en plichten deelnemen aan de samenleving, maar wat met leerlingen die dit niet willen en/of kunnen?

Vraagstuk 3 | Passen deze doelen bij de beginsituatie van de leerling?

De beste voorspeller van leersucces is voorkennis. Vermoedelijk is dit ook het geval voor burgerschapsonderwijs. In plaats van normerend leerlingen als slechte of goede burgers te evalueren en/of scholen te ranken naar leeruitkomsten (hoe democratisch heb jij je leerling gemaakt?), is het vele malen relevanter om te achterhalen wat de beginsituatie van leerlingen is. Het is weliswaar een pessimistische uitspraak,

maar '*education cannot compensate for society*', aldus Basil Bernstein. De bedenkingen (i) voorkennis als voorspeller en (ii) relativisering van Bernstein pleiten niet tegen burgerschapsonderwijs. Het pleit eerder voor een voorzichtigheid in de formulering van leeruitkomsten.

ZICHTBAAR EN UITVOERBAAR

'Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het eerste lid, onderdeel A, en creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met deze waarden.'

Wellicht organisatorisch een van de meest opzienbarende onderdelen van het wetsvoorstel stelt dat het bevoegd gezag zorg draagt voor een democratische schoolcultuur. Dit lijkt haaks te staan op internationale bewegingen van *Flip the System* en de Nederlandse variant *Het Alternatief*. Het bevoegd gezag dient democratisering te starten. Waarom is in dit wetsvoorstel niet voor een waarlijk democratischere organisatie- en verantwoordingsvorm gekozen? Een verplicht en onafhankelijk schoolinstituut, geïnspireerd door de organisatievorm van de Sociaal-Economische Raad, met daarin leerlingen, leraren en schoolleiders kan hiervoor dienstdoen. Door middel van co-creatie maakt dit instituut duidelijk wat zij onder 'goed burgerschap' (denkbaar) verstaan, bedenken de leden manieren om het burgerschapsvormingsproces zichtbaar en/of meetbaar te maken en wordt de uitvoerbaarheid wellicht meer haalbaar. Althans, als ze uit de discussie komen wie de titel *kroonleden* ontvangt.

VORMINGSPROCES

De nadruk van de nieuwe wettekst op democratisch rechtsstatelijk basiswaarden is een logische synthese; na een vorm van relativisme en een roep voor gemeenschapszin.⁸ Echter, in lijn met de Franse denker Claude Lefort is het wonderlijk te

zeggen dat we op waarden (als product) focussen en niet op processen en instituten. Politiek, en daarmee democratie en burgerschap, is een situatie waarin verschillende individuen verschillende standpunten verkondigen zonder dat er ooit een einde aan het debat komt. Het focussen op waarden lijkt een definitief antwoord, terwijl focussen op processen (hoe bereiken we overeenstemming?) en op het principe dat elk beslissing omkeerbaar dient te zijn een meer democratisch gehalte heeft.

De afgelopen maanden hoorde ik regelmatig collega's in het land artikel 23 uit de Grondwet reciteren. Ik hoorde mensen roepen dat scholen 'onderwijsvrijheid' foutief interpreteren en daartegenover docenten die zich in hun vrijheid beperkt en/of bevestigd voelen. Artikel 23 van de Grondwet is geen 'rustig bezit' en hierdoor geldt dat ook voor burgerschapsvorming.⁹ Vermoedelijk smeult de discussie over burgerschap(doelen) langzaam door, gezien de onthoofding van Samuel Paty en het huidige wetsvoorstel. Laten we dit moment serieus nemen en in dialoog gaan over *denkbaar, zichtbaar, uitvoerbaar*, maar bovenal wenselijk en inclusief burgerschap. ♦

Noten

- <http://pedagogischestudien.nl/download?type=document&identificer=681915>.
- www.bitsoffreedom.nl/2017/11/15/vormt-het-nieuwe-kabinet-een-gevaar-voor-onze-mensenrechten.
- www.groene.nl/artikel/pleidooi-voor-prepresentatie.
- www.nrc.nl/nieuws/2020/09/29/christelijke-scholen-bezorgd-om-nieuwe-wet-a4014104.
- <http://stukroodvlees.nl/kritische-kanttekeningen-bij-nieuwe-wet-burgerschapsonderwijs>.
- www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01596306.2018.1488242.
- <https://decorrespondent.nl/4304/worden-zoals-wij-dat-is-burgerschapsvorming-in-nederland/6544241955152-cf90b6bb>.
- www.bvd-advocaten.nl/blogs/waarom-de-wet-burgerschapsoverdracht-en-wat-zijn-de-gevolgen-voor-het-onderwijs.
- www.nederlandrechtsstaat.nl/module/nlrs/script/viewer.asp?soort=commentaar&artikel=23.

Schema: Overeenstemming over burgerschap, minder over de details

RESPONDENT/ ONDERWERP	MEER BURGERSCHAP?	BASISWAARDE VAN DE DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT?	BEVOEGD GEZAG DRAAGT ZORG?	???
RESPONDENT A:	Ja	?	?	Nee
RESPONDENT B:	Ja	?	?	Ja
RESPONDENT C:	ja	?	?	Misschien

REACTIE TWEDE KAMER OVER BURGERSCHAPSOPDRACHT

HELDER EN EXPLICIET!

In november stemde de Tweede Kamer in met de wet inzake de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs.

M&P legde meerdere onderwijswoordvoerders drie vragen voor.

Van de PVV, Denk en FVD ontvingen wij geen reactie.

1. WAT VINDT UW PARTIJ VAN HET WETSVORSTEL INZAKE DE BURGERSCHAPSOPDRACHT AAN SCHOLEN IN HET FUNDEREND ONDERWIJS?

WELK ELEMENT UIT DIT VORSTEL SPREEKT U VOORAL AAN EN WELK ELEMENT JUIST NIET?

2. WELKE EFFECTEN VERWACHT/HOOPT U DAT DEZE WETGEVING IN DE PRAKTIJK ZAL HEBBEN?

3. CRITICI WIJZEN BIJ BURGERSCHAPSWETGEVING REGELMATIG NAAR DE VRIJHEID VAN ONDERWIJS.

VERWACHT U DAT ARTIKEL 23 IN DE PRAKTIJK EEN GROTE ROL GAAT SPELEN BIJ DE IMPLEMENTATIE VAN DEZE WETGEVING EN BIJ HET TOEZICHT DOOR DE INSPECTIE VAN HET ONDERWIJS?

MICHEL ROG (CDA)

1 | 'Het CDA vindt het belangrijk dat helderder wordt omschreven wat we rond het burgerschapsonderwijs van scholen verwachten. Deze wet geeft richting met betrekking tot de waarde van de grondrechten en onze democratische rechtsstaat, en dat leerlingen daarmee op school leren oefenen. Wat echter ingewikkeld aan de wet is, is dat de Onderwijsinspectie nu op scholen moet gaan controleren of die burgerschapsopdracht voldoende in de praktijk wordt gebracht, terwijl dat lastig objectiveerbaar is omdat de kerndoelen (die thans vaak zijn geformuleerd, maar waar de Onderwijsinspectie wél gelegitimeerd op kan controleren) nog niet zijn aangepast.'

2 | 'Ik hoop vooral dat de wet de aandacht op scholen voor de burgerschapsopdracht vergroot. Wat mij betreft zal veel afhangen in hoeverre de kerndoelen en eindtermen uiteindelijk worden uitgebreid en aangepast. Een steviger fundament van kennis in het basisonderwijs, maar vooral meer uren maatschappijleer in het voortgezet onderwijs, gecombineerd met een vast examenonderdeel 'democratie en

rechtsstaat' voor alle leerlingen op alle niveaus, lijkt mij de beste garantie om alle leerlingen de kans te geven om echt mee te doen in de samenleving.'

3 | 'De vrijheid van inrichting van het onderwijs is een groot goed. Dat laat onverlet dat we als overheid wel eisen mogen stellen aan scholen over wat leerlingen in elk geval moeten leren. Dat zal uiteindelijk vorm moeten krijgen in kerndoelen en eindtermen. Met deze wet wordt daaraan toegevoegd dat we van scholen verwachten dat ze die democratische cultuur ook voorleven en actief uitdragen. Dat lijkt me niet in strijd met de vrijheid van onderwijs, maar onderdeel van de pedagogische opdracht die iedere onderwijsprofessional zichzelf stelt.'

EPPO BRUINS (CHRISTENUNIE)

1 | 'Burgerschap krijgt een nadrukkelijker positie in het onderwijs. Het wetsvoorstel stelt dat scholen helder moeten maken op welke manier de basiswaarden van de democratische rechtsstaat in het onderwijs vorm krijgen. Als kader wordt daarbij de Grondwet genoemd. Het is goed dat dit wordt

geëxpliciteerd. Daarnaast krijgen de schoolbesturen zorgplicht voor de schoolcultuur. Daarmee kan het bevoegd gezag eerder en beter worden aangesproken wanneer deze zorgplicht wordt verzaakt.'

2 | 'Het wordt helderder hoe scholen burgerschap bevorderen. Dit wordt concreter. Het wordt ook concreter vanuit de overheid, wat meer zekerheid aan scholen geeft. Daarbij staan de basiswaarden van de democratische rechtstaat centraal.'

3 | 'De basiswaarden van de democratische rechtstaat zijn helder gekozen. Toch kan en mag eenieder die waarden uitleggen binnen zijn eigen mens- en maatschappijvisie. Woorden als vrijheid, gelijkheid en solidariteit hebben immers een spectrum aan (contextafhankelijke) betekenissen. Het is belangrijk dat de overheid op de deugdelijkheid van het onderwijs blijft toetsen, maar zich niet tot de beoordeling van de onderliggende visie op mens- en maatschappij laat verleiden. Een overheid is immers nooit neutraal: die neutraliteit komt slechts tot stand door het voor de wet gelijk behandelen van eenieder. Een terughoudende rol van de Onderwijsinspectie is derhalve noodzakelijk bij de uitvoering van deze wet. Bij een explicitering van de wet hoort de facto een heldere en feitelijke toetsing aan de wet - en geen particuliere interpretatie ervan.'

D66

PAUL VAN MEENEN (D66)

1 | 'We zijn het eens met het doel van de wet, en dat is scholen duidelijkheid bieden met betrekking tot wat ze leerlingen over burgerschap moeten aanleren. Hierdoor wordt het onderwijs beter, kan de Inspectie beter toezicht houden op deze taak van scholen en bieden we leraren veiligheid door duidelijkheid te bieden over wat we van ze verwachten. Het is ook niet alleen de verantwoordelijkheid van die ene leraar. Als school straal je die waarden uit. Dat doe je elke dag, heel de dag, zodat de leraar weet dat hij of zij wordt gesteund als het soms over moeilijke onderwerpen gaat. Want het is niet op elke school even gemakkelijk om soms lastige kwesties als de vrijheid van meningsuiting te bespreken, maar het moet wel gebeuren. De leraar staat dan vooraan, maar die laat je niet alleen staan. Die steunen we met ons allen.'

2 | 'We willen dat het onderwijs beter wordt en het voor leraren duidelijk is wat er bij de burgerschapsopdracht van ze wordt verwacht: dat iedere leerling leert over de vrijheden die er in Nederland bestaan, dat er in Nederland verschillen bestaan, en dat dat mag en dat dat goed is; dat iedereen zichtbaar zichzelf mag zijn; hoe democratie werkt; en dat de vrijheid van meningsuiting een recht van iedereen is, en dat daardoor de leraar ook een stevigere positie heeft.'

3 | 'Deze wet kleurt de grenzen van artikel 23 in. Wat D66 betreft mag het worden ingeperkt, want de vrijheid van onderwijs mag nooit een vrijbrief van slecht onderwijs zijn. Op dit moment zorgt die vrijheid voor onduidelijkheid waardoor het burgerschapsonderwijs op een aantal scholen ondermaats is.'

GROEN LINKS

LISA WESTERVELD (GROENLINKS)

1 | 'GroenLinks vindt het goed dat de burgerschapsopdracht door deze wet wordt verhelderd. Uit diverse onderzoeken bleek dat er bij scholen te veel onduidelijkheid was over wat ze met deze taak aan moesten en daardoor werd het vaak niet goed of nauwelijks uitgevoerd. Bij de burgerschapsopdracht hoort een schoolcultuur die dit faciliteert. Burgerschap leer je namelijk niet alleen in boeken, maar vooral ook door te doen en met elkaar in gesprek te gaan. De school dient een plek te zijn waar een klimaat heerst waar discussie wordt gefaciliteerd en waar de leerling zich veilig voelt om zichzelf te zijn en zijn/haar mening te uiten.'

2 | 'De wet zorgt er hopelijk voor dat scholen een beter beeld van hun opdracht hebben en deze daardoor beter kunnen uitvoeren. Het neemt onduidelijkheid weg doordat de kaders helderder zijn en geeft houvast aan scholen en leraren. Hopelijk zorgt de wet er ook voor dat leraren en leerlingen goede handvatten krijgen om met elkaar in het klaslokaal het gesprek aan te gaan.'

3 | 'Het dilemma rondom deze wet is heel fundamenteel. Tegelijkertijd moeten we ook uitkijken dat artikel 23 niet op een onterechte manier het debat wordt binnengehaald, ook omdat scholen nu al de plicht hebben om voor een veilig klimaat te zorgen. Waar het op papier misschien kan dat een school en de eigen zienswijze tegenover bijvoorbeeld homoseksualiteit uitdraagt en tegelijk vertelt dat dit niet de breed gedragen mening in Nederland is, gaat dit wat ons betreft niet samen met het creëren van een veilige schoolcultuur. Juist als het gaat om het leren over democratische en rechtstatelijke waarden en het ontwikkelen van competenties om in een pluriforme samenleving met elkaar om te gaan, kan de burgerschapsvisie van een school niet zijn gestoeld op waarden die hier niet aan voldoen.'

KIRSTEN VAN DEN HUL (PVDA)

1 | 'De PvdA vindt het belangrijk dat de burgerschapsopdracht aan scholen minder vrijblijvend wordt. Ons onderwijs moet jongeren immers voorbereiden op deelname aan onze samenleving, en we zien dat dat nog lang niet altijd voldoende uit de verf komt. Dat mag van ons nog een stuk explicieter, bijvoorbeeld als het om LHBTI-acceptatie gaat. Immers: mensenrechten zijn geen mening.'

FRACTIE SGP

1 | 'De SGP is niet bijzonder enthousiast over het wetsvoorstel. Positief is weliswaar dat het begrip democratische rechtsstaat duidelijk in de wet zou komen, maar de schaduwzijde is dat dat daarbij ook specifieke kernwaarden worden benoemd. Die kernwaarden lijken op het eerste gezicht duidelijk, maar zij kunnen op allerlei verschillende, legitieme manieren worden uitgelegd. Het risico bestaat echter dat dat besef kan eroderen. Dan leidt het ertoe dat door de staat uitgelegde kernwaarden het denken eerder smoren dan stimuleren. Verder is het zorgelijk dat het wetsvoorstel een nieuwe toetscultuur van sociale competenties lijkt te ontketenen.'

WELKE WENS HEBBEN LEERLINGEN VOOR 2021 TEN AANZIEN VAN DE CORONAVERANDERINGEN OP HUN SCHOOL?

2021

“

'Ik hoop dat de ramen straks weer dicht kunnen. Het is echt ijskoud is sommige lokalen, zelfs met een jas aan. Sommige docenten zetten echt alle ramen open, dat is niet normaal.'

- Annabel, vwo-5

”

2 | 'De SGP hoopt dat burgerschaps-
onderwijs ertoe leidt dat leerlingen gaan
beseffen wat de werkelijke inhoud van
tolerantie is en dat zij mede op basis
daarvan op een respectvolle manier aan
de samenleving deelnemen. Het is ook de
bedoeling dat onderwijs dat op gespannen
voet met de democratische rechtsstaat
staat als zodanig met deze wet kan worden
aangepakt.'

3 | 'Burgerschapswetgeving die funda-
mentele rechten van burgers en scholen
niet respecteert is een innerlijke tegen-
strijdigheid en kan nooit tot het beoogde
doel leiden. De vrijheid van onderwijs is
geen bedreiging voor goed burger-
schaps- en burgerschaps- onderwijs, maar juist een essen-
tiële voorwaarde daarvoor. De opdracht
aan alle burgers en scholen is om op
basis van een duidelijke eigen overtuig-
ing in de samenleving te (mogen) staan,
tenzij dat de democratische rechtsstaat
zelf aantast. De Onderwijsinspectie zal
deze vrijheid moeten bewaken en mis-
standen moeten aanpakken.'

FRACTIE SP

1 | 'De afgelopen jaren
waren er scholen die nog-
al los omgingen met de
burgerschapsopdracht in het onder-
wijs. We hebben voorbeelden gezien
van lesmethoden die voorschreven dat
jongens en meisjes geen oogcontact
mochten maken en er waren scholen
die het onderwerp seksuele diversiteit
volkomen links lieten liggen. De SP vindt
dit zeer onwenselijk. Desondanks be-
noemt het wetsvoorstel niet nadrukkelijk
het aanleren van kennis over verschil-

lende groepen in de samenleving en
het principe dat gelijke gevallen gelijk
behandeld dienen te worden. Juist om
deze kennis te bevorderen heeft de
SP een voorstel ingediend om het wets-
voorstel op dit punt aan te vullen.'

2 | 'De SP hoopt dat door de aanscher-
ping en verduidelijking van de burger-
schapsopdracht met dit wetsvoorstel
scholen daadwerkelijk aandacht gaan
besteden aan de diversiteit in onze
samenleving, op welk vlak dan ook.'

3 | Artikel 23 staat op gespannen voet
met burgerschaps- en burgerschaps- onderwijs. Wat de SP
betreft zorgt juist de vrijheid die scholen
kunnen nemen op basis van dit artikel
ervoor dat er een grijs gebied ontstaat
over wat volgens de Inspectie van het
Onderwijs toelaatbaar is. De inspectie
moet altijd de context en specifieke
omstandigheden meewegen om tot een
oordeel te komen of de burgerschaps-
opdracht is geschonden. Zo mogen
scholen hun leerlingen aanleren dat
homoseksualiteit verwerpelijk is op basis
van hun geloofsovertuiging, als zij maar
tevens benoemen dat er in de Neder-
landse samenleving groepen zijn die
daar anders over denken. Maar wat leer
je leerlingen dan eigenlijk? Acceptatie
kun je niet afdwingen, maar scholen
kunnen wel helpen in het tegengaan
van onbegrip en onwetendheid.'

RUDMER HEEREMA (VVD)

1 | 'De VVD is blij dat dit
onderdeel uit het regeer-
akkoord nu eindelijk wordt
gerealiseerd. Wij vinden het belangrijk
dat burgerschap op scholen steviger

wordt verankerd en dat kinderen ook op
jongere leeftijd al meer van de waarden,
normen en tradities van ons land mee-
krijgen. Wat mij vooral aanspreekt is dat
het over het gehele funderend onder-
wijs gaat. We wachten er dus niet mee
tot kinderen 12 jaar oud zijn en op het
voortgezet onderwijs zitten, maar we
moeten dit echt eerder - in het basis-
onderwijs - oppakken om kinderen zo
goed mogelijk voor te bereiden op die
maatschappij waarvan ze deel gaan
uitmaken.'

2 | 'Ik hoop dat docenten zich vrijer
gaan voelen om lastigere thema's in de
klas te bespreken, dat daar ook meer
ruimte voor ontstaat en dat kinderen met
respect deelnemen aan de discussies
en dilemma's die docenten aan hen
voorleggen - en dat begint dus eerder
dan op twaalfjarige leeftijd.'

3 | 'De vrijheid van onderwijs is geen
vrijbrief voor onveilige situaties op school.
Een docent moet alles kunnen bespreken
met zijn of haar klas om kinderen zo
goed mogelijk voor te bereiden op de
maatschappij waarvan zij deel gaan
uitmaken. Als artikel 23 deze veiligheid
in de weg zit, als kinderen zich onveilig
voelen doordat bestuurders stug aan de
interpretatie van artikel 23 vasthouden,
dan doen we met ons allen iets verkeerd
en zullen we artikel 23 moeten stroom-
lijnen met artikel 1: de gelijkwaardig-
heid van alle mensen in Nederland, on-
geacht godsdienst, levensovertuiging,
politieke gezindheid, ras of geslacht.
Kortom, De tegenstrijdigheid die er
tussen artikel 1 en artikel 23 is en wat
schuurt, moeten we wat mij betreft aan-
passen, waarbij artikel 1 als uitgangspunt
wordt genomen.' ♦

“

*'Ik hoop dat in 2021 de scholen openblijven.
Ik heb er enorme baat bij dat ik in een klaslokaal kan zitten
en de docent voor mij staat, in plaats van dat ik hem op een beeldscherm zie,
zoals aan het einde van vorig schooljaar het geval was. Ook zal ik wanneer
de scholen sluiten minder contact kunnen hebben met mijn vrienden en
vriendinnen die ik door de andere maatregelen al minder zie.
School is voor mij een plek om nieuwe mensen en culturen te ontmoeten,
en het zou voor mij een enorm gemis zijn als dat niet meer zou kunnen.'*

- Diederick, vwo-4

2021

”

FORMATIEF EVALUEREN

OPLOSSING

OF UTOPIE?

'Het zijn alle activiteiten die leerlingen en docent uitvoeren om de leeractiviteiten van leerlingen in kaart te brengen, te interpreteren en te gebruiken zodat zij betere beslissingen kunnen maken over vervolgstappen' (Black & Wiliam, 1998). Bij formatief evalueren nemen het opstellen en bespreken van leerdoelen een belangrijke plaats in.

RIANNE BRINK

Acht weken les, een afsluitende toets, weer acht weken les, weer een afsluitende toets. Deze aaneenschakeling van herhalingen voltrok zich elk jaar op de school waar ik ooit les gaf. Het jaar bestond daar uit vier perioden en dus ook uit vier toetsweken. Als beginnend docent volgde ik braaf het opgestelde Programma van toetsing en afsluiting (PTA) dat met name was gericht op summatieve toetsing. Op een gegeven moment ontdekte ik echter dat een leerling, tegen mijn verwachting in, ontzettend slecht op een toets had gepresteerd. In de klas deed hij goed mee, hij maakte zijn opdrachten, maar blijkbaar was de lesstof niet genoeg beklifd. Ik herinner me dat ik niet zo zeer teleurgesteld was over zijn resultaat op de toets, maar meer over mijn falen als docent. Ik had blijkbaar onvoldoende zicht op zijn leerproces gehad. Ik *dacht* dat hij de lesstof had begrepen, maar had dat tussentijds onvoldoende gecontroleerd. De lesstof was behandeld en getoetst, maar niet beklifd. Leren was op deze manier een afgesloten in plaats van cyclisch proces geworden.

FESTIVAL

Aan mij dus de schone taak om daarin verandering te brengen. Maar hoe monitor je op effectieve wijze het leerproces van acht klassen met elk circa dertig leerlingen? Waar moest ik beginnen en wie of wat kon ik als voorbeeld gebruiken? Ik heb toentertijd een poging gedaan, maar liep regelmatig tegen een gebrek aan tijd en ervaring aan. Dat er de laatste tijd steeds meer aandacht voor formatieve evaluatie komt vind ik dan ook een goede ontwikkeling. Een voorbeeld hiervan is de online cursus van docent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen Flemming van de Graaf, waarover u op de volgende bladzijde meer leest. Ook nam ik onlangs deel aan het Festival Formatief Evalueren van SLO. Twee dagen lang werden verschillende workshops gegeven over forma-

tief evalueren in het primair en voortgezet onderwijs en in het middelbaar beroepsonderwijs.

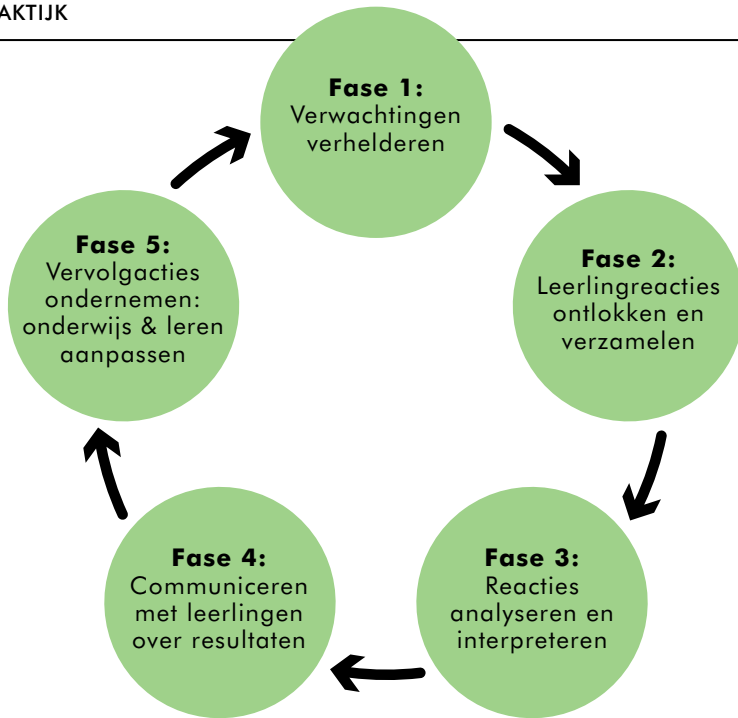
Het festival werd geopend door Shirley Clarke, een expert op het gebied van formatief evalueren. Zij benadrukte het belang van het opstellen en bespreken van leerdoelen met leerlingen. Leerdoelen zorgen ervoor dat leerlingen weten waar ze naartoe werken en wat een goede manier is om de lesstof te leren. Daarnaast bieden leerdoelen houvast: hiermee kunnen leerlingen toetsen of ze op de goede weg zitten. Tenslotte zijn het concrete doelen waaraan jij ze als docent kunt helpen herinneren; hier werk je naartoe, hierop word je beoordeeld. Er is een verschil tussen weten en weten hoe. Dat laatste bereik je door de inzet van leerdoelen en verwijst naar cyclisch leren.

FORMATIEF EVALUEREN

In de aansluitende workshop die ik volgde werd verder op deze leerdoelen ingegaan en kregen we het stappenplan van Gulikers en Baartman aangereikt (zie afbeelding op de volgende bladzijde). Deze FE-cyclus kan worden gebruikt om formatief evalueren in de lespraktijk toe te passen. Gulikers en Baartman onderscheiden vijf fasen in het leerproces.

FASE 1 | VERWACHTINGEN VERHELDEREN

Alleen een leerdoel op het bord schrijven is niet voldoende, leerlingen moeten ook weten wanneer ze dat leerdoel hebben gehaald. Het formuleren van succescriteria is hierbij erg belangrijk. Zo zou de docent de leerlingen drie verschillende voorbeelduitwerkingen van een opdracht met elkaar kunnen laten vergelijken en ze de goede dingen van elke uitwerking laten opschrijven. Vervolgens kunnen ze aan de hand van deze succescriteria aan eenzelfde soort opdracht werken. Deze eerste fase kost tijd, maar betaalt zich terug. Omdat de leerling actief aan het leerproces deelneemt en eigenaarschap een grote rol speelt, beklifd de lesstof uiteindelijk beter.

Bron: De formatieve toetscyclus, Gulikers & Baartman, 2017

FASE 2 EN 3 | LEERLINGREACTIES ONTLOCKEN, ANALYSEREN EN INTERPRETEREN

Docenten kunnen op verschillende manieren informatie over het leerproces van de leerlingen krijgen: door vragen te stellen in de klas, een groepsdiscussie te voeren, leerlingen te observeren of ze een (groeps) opdracht of toets te laten maken. Het is belangrijk dat de leerling in deze fase keuzen krijgt aangereikt. Dat vergroot het eigenaarschap. Als docent kun je dat stimuleren door bijvoorbeeld op het bord te schrijven welke opdrachten kunnen worden gemaakt als de leerling een bepaald onderdeel van de opdracht nog niet heeft begrepen. Het is dan aan de leerling om in te zien op welke punten hij zich nog kan ontwikkelen. Zo is hij bewust bezig met vordering en groei.

VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK: FLEMMING VAN DE GRAAF

STOP DE NADRUK OP CIJFERS, START MET FORMATIEF EVALUEREN

Wie zich veel met formatief evalueren bezighoudt is docent Flemming van de Graaf. In zijn lessen zet hij verschillende instrumenten in om het leerrendement van leerlingen te verhogen. Van de Graaf deelt zijn kennis ook met collega's en inmiddels verzorgt hij ook een onlinecursus rondom dit thema voor docenten maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. *M&P* sprak met hem. | **VINCENT DE GEUS**

Flemming van de Graaf: 'Er zijn nog veel docenten die vooral stof in hun les willen behandelen, maar eigenlijk moet het doel niet zijn om alle stof te behandelen maar om ervoor te zorgen dat leerlingen de stof beheersen. Formatieve evaluatie legt hier nadruk op'. Door regelmatig formatief te evalueren ligt de nadruk meer op groei in plaats van op cijfers en afrekening. Formatieve evaluatie biedt leerlingen meer inzicht in hun eigen kunnen, het geeft hen vertrouwen en het leren is meer gericht op de lange termijn in plaats van op de eerstvolgende toets. Vooralsnog verwerkt Van de Graaf formatieve evaluatie vooral in zijn lessen maat-

schappijwetenschappen, maar dit heeft meer te maken met de tijd als beperkende factor. Van de Graaf: 'ook binnen maatschappijleer ben ik er steeds meer mee bezig'. Inmiddels zet hij formatieve evaluatie op zeven verschillende manieren in zijn lessen in. Hij vertelt er graag over.

1 | WAT WEET JE?

'Aan het begin van een periode geef ik leerlingen een aantal stellingen en laat ik hen bepalen of deze goed of fout zijn. Hiermee kunnen leerlingen bepalen welke kennis ze al hebben. Ook worden ze geconfronteerd met kennis die ze aangeleerd gaan krijgen. Ze zien dus wat we de komende periode gaan doen. Vlak voor

de toets geef ik leerlingen nogmaals stellingen om te bepalen welke kennis ze dan hebben. Ze zien de vorderingen die ze hebben gemaakt en ze zien ook op welk gebied ze qua toetsvoorbereiding nog aan de slag moeten gaan.'

2 | STUDIEWIJZER

'Tegenwoordig maak ik studiewijzers waarop ik aangeef wat leerlingen aan het einde van een periode moeten *kennen* en *kunnen*. Aan het einde van een lessenreeks moeten ze op hun studiewijzer invullen of ze de doelen hebben behaald. Kennen en kunnen ze daadwerkelijk wat ze moeten kennen en kunnen? Op deze manier kunnen leerlingen heel gericht bepalen met welke stof ze nog aan de slag moeten.'

FASE 4 EN 5 | COMMUNICEREN MET LEERLINGEN EN VERVOLGACTIES ONDERNEMEN

Deze twee fasen hebben te maken met het geven van feedback. Als docent hoef je niet alle opdrachten zelf na te kijken of te bespreken. Juist door leerlingen elkaars werk te laten analyseren aan de hand van de eerder opgestelde succescriteria (fase 1), wordt interactie en kennisdeling bevorderd. Het is hierbij wel belangrijk dat leerlingen in verschillende groepen leren. Door elke keer dezelfde leerlingen bij elkaar te zetten, blijft het niveau vaak gelijk. Door steeds wisselende groepen te vormen, komen leerlingen in aanraking met andere visies, kennis en ervaringen.

Feedback moet altijd tot een vervolgactie leiden. De leerling moet er zo snel mogelijk mee aan de slag kunnen. Zoals Flemming van de Graaf ook benadrukt is het beter om aan te geven *dat* ze iets fout hebben gedaan dan *wat* ze fout hebben gedaan. Door bijvoorbeeld alleen een kruis te zetten voor de zin of alinea waarin een fout zit en de fout niet meteen te verbeteren, krijgen leerlingen de kans hun gemaakte fouten te herkennen en zelf te herstellen.

OPLOSSING

Ik heb tijdens de workshops meer kennis opgedaan dan dat ik hier kwijt kan. Formatief evalueren is voor mij inmiddels niet langer een doel voor de lange termijn. Met de concrete voorbeelden van SLO en ervaringsdeskundigen als Van de Graaf, is er een schat aan informatie waaruit we als docenten kunnen putten. Formatief evalueren is voor mij geen utopie, maar een oplossing. ♦

Meer informatie over formatief evalueren vindt u op de website van SLO: www.slo.nl/thema/meer/formatief-evalueren.

3 | OPHALEN VAN KENNIS VAN VORIGE LES

'Bij aanvang van mijn lessen begin ik met het ophalen van voorkennis. Door het stellen van verschillende type vragen check ik welke kennis leerlingen nog van de vorige les hebben. Leerlingen checken dit ook direct bij zichzelf. Onlangs heb ik *wisbordjes* gekocht, dit zijn kleine whiteboards die leerlingen voor zichzelf aan het begin van de les kunnen pakken en waarop ze antwoorden kunnen noteren van de check-up-vragen die ik hen stel. Natuurlijk kun je dit ook op digitale wijze doen, maar wanneer leerlingen hun telefoon erbij pakken, kan niet meer worden gecontroleerd waarmee ze bezig zijn. Zeker nu je - vanwege het coronavirus - niet meer bij leerlingen langs kunt lopen, kan het goed zijn mobiele telefoons minder vaak te gebruiken. Bovendien is het voor leerlingen voor de afwisseling ook leuk om met deze wisbordjes te werken.'

4 | KLASSIKALE CHECK VAN ANTWOORDEN

'Met enige regelmaat zet ik digitale hulpmiddelen in, en dan met name Padlet, om antwoorden van leerlingen op het grote scherm te publiceren. In Padlet kun je antwoorden van leerlingen ook een-

voudig verslepen. Vaak zet ik drie antwoorden van verschillende niveaus naast elkaar; een volledig goed antwoord, een antwoord dat bijna volledig goed is en een antwoord dat (nog) niet goed is. Op deze manier kunnen leerlingen zien welke stappen ze nog moeten maken om een volledig juist antwoord te geven. We vergelijken klassikaal de verschillen tussen de drie antwoorden en bespreken waarom het ene antwoord beter is dan het andere antwoord.'

5 | OEFENTOETSEN NAKIJKEN

'Leerlingen kunnen veel leren van oefentoetsen, maar ze leren nog meer als ze fouten in hun oefentoets verbeteren. Ik probeer tijd vrij te maken om alle antwoorden van leerlingen op oefentoetsen te bekijken. Vervolgens zet ik alleen rode kruisjes bij fouten die ze hebben gemaakt. Daarna laat ik leerlingen zelf bepalen wat ze fout hebben gedaan en krijgen ze van mij de opdracht hun gemaakte fouten te verbeteren. Op deze manier kost het mij relatief weinig tijd en leerlingen leren er veel van. Ik laat leerlingen vervolgens een zelfevaluatieformulier invullen. Aan de hand hiervan laat ik ze extra oefenen met specifieke vragen die ze nog niet goed kunnen beantwoorden.'

6 | RETRIEVAL GRID

'De *retrieval grid* zet ik in voor formatieve toetsing van grotere stukken leerstof van eerdere weken. De *retrieval grid* is een raster dat met vragen is gevuld. Sommige vragen zijn 3 punten waard, andere 2 punten en weer andere 1 punt. Aan de hoeveelheid bepaalde punten zien leerlingen in hoeverre ze de stof beheersen. Bij fout beantwoorde vragen krijgen ze ook meteen te zien waar ze de stof kunnen vinden die ze nog eens moeten bestuderen.'

7 | GOOGLE DOCS VOOR PO'S

'Verslagen van Praktische Opdrachten laat ik leerlingen tegenwoordig in Google Docs maken. Als docent heb ik dan te allen tijde toegang tot hun digitale bestand en kan ik hun voortgang zien. Ik bouw enkele vaste feedbackmomenten in. Wanneer ik feedback heb gegeven, moeten ze de feedback uiteraard eerst verwerken voordat ze verder aan hun opdrachten kunnen werken. Juist van de feedbackmomenten kunnen leerlingen veel leren.' ♦

INTERVIEW MET VOORZITTERS VAN POLITIEKE JONGERENORGANISATIES: JOVD

POLITIEK DOET ERTOE IV

Vier op de tien jongeren is geïnteresseerd in politiek en slechts een klein deel daarvan is politiek actief.¹ Als geen ander laten leden van een Politieke Jongerenorganisatie (PJO) zien dat jong zijn en politiek hand in hand kunnen gaan. Wat maakt dat deze groep politiek belangrijk vindt? Daarover gaat *M&P* in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 in gesprek met de landelijke voorzitters van alle PJO's. In dit nummer is Hilde Wendel van de JOVD aan het woord.

MARIAN VAN DEN BERGE

dronk ik tijdens het uitgaan een wijntje in de kroeg en ineens mocht dat niet meer omdat de alcoholleeftijd naar 18 jaar werd verhoogd. Ik moest vijf maanden wachten en daarna mocht ik weer alcohol drinken. Dat vond ik heel vreemd. Wie mocht dat voor mij bepalen? Net als het leenstelsel dat een jaar later zou worden ingevoerd. Hoe werkt die besluitvorming, wie bepaalt dat en hoe bepaalt de politiek in Den Haag wat goed voor mij is?

Tijdens mijn studie Integrale Veiligheid aan de Thorbecke Academie in Leeuwarden

me steeds verder. Langzaamaan werd ik echt verslaafd aan de politiek en was ik er constant mee bezig. Vanuit mijn functie als voorzitter bij de JOVD kwam ik in contact met het hoofdbestuur en voorzitters vanuit het hele land. Ik merkte dat ik mezelf misschien nog wel meer ontwikkelde dan op school. De theorie leerde ik in de schoolbanken, maar mijn vaardigheden verbeteren deed ik bij de JOVD. Ik leerde debatteren, spreken (vroeger vond ik het eng om voor de klas te spreken) en ik leerde ook inhoudelijk veel over de politiek. Ik wist steeds beter waar ik voor sta en merkte daardoor ook dat ik nog veel wilde veranderen, binnen de JOVD, maar zeker ook in politiek Den Haag.'

Wat maakt het voorzitterschap zo boeiend?

'Wat het voorzitterschap zo boeiend maakt is dat je echt midden in het politieke geweld in Den Haag zit. Aan de ene kant mag ik leidinggeven aan een vereniging met ongeveer 2.600 leden door het hele land en aan de andere kant proberen wij het liberale jongerengeluid te laten horen. We proberen invloed op de politiek uit te oefenen en ervoor te zorgen dat het geluid van jongeren wordt gehoord: vrijheid, verantwoordelijkheid en verdraagzaamheid, daar sta ik voor. De overheid moet zich niet onnodig met ons dagelijks leven bemoeien, maar wel ingrijpen wanneer dit echt nodig is en wij moeten allemaal de verantwoordelijkheid nemen zodat wij ook vrij kunnen zijn. De acceptatie van iemand die anders is en denkt dan jij is daarvoor de basis. Vrijheid reikt zo ver totdat je andermans vrijheid inperkt.'

Je bent sinds 10 oktober de kersverse voorzitter van de Jongerenorganisatie Vrijheid en Democratie (JOVD). Wat heeft je ertoe aangezet om dit te gaan doen?

'Het is niet dat je van de een op andere dag besluit dat je voorzitter van de JOVD wilt worden. Ik ben zelf opgegroeid in een heel klein dorpje in het noorden van Drenthe. Ik was met van alles bezig - vrienden, werk, sport - maar de politiek interesseerde me niet. We hadden het ook eigenlijk nooit over politiek. Totdat ik zeventien jaar was. Al anderhalf jaar

werd ik lid van het studiegenootschap Trias Politica. Daar kwam ik voor het eerst echt in aanraking met politiek. Ik ging naar gastlezingen en deed mee aan verschillende debatten. Toen ben ik me gaan oriënteren: ben ik socialist, ben ik liberaal, ben ik conservatief of progressief? Ik had in een suffe matrix bij maatschappijleer wel eens gezien wat dat was, maar wat het nou echt in de praktijk inhield was mij nog niet duidelijk. Twee maanden later ging ik langs bij de JOVD waar ik een ontzettend gezellige avond had en gelijkgestemden ontmoette. Ik ging direct het bestuur in en ontwikkelde

“

'Ik hoop dat vooral dat de deuren weer dicht kunnen, zodat er minder geluidsoverlast in de lessen is. Er lopen nog best wel vaak leerlingen voorbij in de gangen, waardoor je je minder goed kunt concentreren.'
- Jisca, vwo-5

2021

'Ik hoop vooral dat we in 2021 weer langzaam terug kunnen naar hoe het voor het coronavirus was.'
- Twan, vwo-4

”

Was de JOVD direct je grote politieke liefde?

'Ik heb voor de JOVD gekozen omdat deze organisatie je het allermeeft de ruimte geeft. Daarnaast ben ik een ras-echte liberaal en is de JOVD de enige echt liberale politieke jongerenorganisatie. Binnen de JOVD is alle discussie mogelijk en zijn we het vaak niet met elkaar eens. Dat is juist interessant, want alleen maar binnen je eigen hokje denken, daar wordt niemand beter van.'

Jullie zijn officieel gelieerd aan de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD). In politiek opzicht is de JOVD volledig onafhankelijk, hetgeen betekent dat jullie eigen standpunten mogen bepalen. Zo zijn de jongeren, in tegenstelling tot de VVD, voor de legalisering van softdrugs. Waarin verschillen jullie als 'politici-in-de-dop' nog meer van 'de moederpartij'?

'Op heel veel vlakken, maar een aantal voorbeelden zijn de vlaktaks, de staatinrichting, het kiesstelsel en de pensioenen. Op gebied van het klimaat zijn wij voor Europese vliegbelasting voor interne vluchten en hanteren wij het principe "de vervuiler betaalt", maar wij zijn bijvoorbeeld ook voor gewoon 130 kilometer per uur rijden.'

Hoe betrekken jullie middelbare scholieren bij de politiek? Heb je tips voor scholen?

'Graag gaan we langs op scholen om over de politiek en het liberalisme te vertellen, maar in de praktijk is het lastig om daar binnen te komen. Op scholen werken we ook graag samen met andere politieke jongerenorganisaties, zodat het

wat minder gekleurd is. Ik zou scholen echt de tip geven om politieke jongerenorganisaties uit te nodigen om langs te komen en te vertellen. Ik denk dat het jongeren veel meer aanspreekt als je het in de praktijk ziet en dat jongeren daardoor beter begrijpen dat politiek belangrijk is, juist voor hen.'

Heeft corona invloed op jouw politieke idealen? Discussiëren jullie bijvoorbeeld ook over de door jongeren georganiseerde illegale feestjes en hoe sta jij daar tegenover?

'Wij als liberalen staan natuurlijk voor vrijheid, verantwoordelijkheid en verdraagzaamheid. De vrijheid van jongeren wordt natuurlijk nogal beperkt, maar wel met een reden. Het kabinet neemt de verantwoordelijkheid om ons te beschermen en om ervoor te zorgen dat onze ouders en onze opa's en oma's niet heel ziek worden of misschien zelfs overlijden. Daarin is het ontzettend belangrijk dat wij als jongeren onze verantwoordelijkheid nemen. De overheid geeft ons best veel ruimte, maar wij moeten dan ook laten zien dat we die aankunnen. Jongeren die in deze tijd illegale feesten organiseren, vind ik dan ook schandalig. Ik roep iedereen dan ook op om zich echt aan de simpele regels (met name de anderhalve meter afstand) te houden. Dan kunnen wij het snelst weer met zijn allen op stap.'

Wie zou jij in de komende periode graag als politiek leider van ons land zien?

'Mark Rutte natuurlijk! Mark Rutte is begonnen bij de JOVD, hij is hier landelijk voorzitter geweest. Als geen ander kan hij Nederland verbinden en loodst hij ons

door alle crises heen. Op dit moment is er echt niemand die aan hem als premier kan tippen. Bij geen enkele partij.'

Wie is jouw favoriete politicus?

'Persoonlijk vind ik Dilan Yeşilgöz heel erg goed. Zij laat echt haar mening horen en strijdt echt voor haar idealen. Af en toe wordt ze door de VVD teruggefloten omdat ze iets te snel is geweest, maar ik vind het fantastisch. Ik houd van politici die er niet zitten omdat het een leuk baantje is, maar die echt voor hun idealen strijden.'

Waar kunnen enthousiaste jongeren en docenten met interesse voor een gastles zich aanmelden?

'Jongeren kunnen lid worden via <https://aanmelden.jovd.nl> en docenten kunnen mailen naar secretaris@jovd.nl.'

De nieuwe landelijke voorzitter van de JOVD sluit af met de woorden: 'Al lijkt de politiek een ver-van-mijn-bed-show, in de praktijk valt dit reuze mee en is het lidmaatschap van een politieke jongerenorganisatie een kans die je kunt pakken om politiek actief te zijn. Ik ben een eenvoudig meisje uit de provincie die zichzelf heeft ontwikkeld bij een politieke jongerenorganisatie. Een paar jaar geleden zat ik gewoon nog in de les maatschappijleer...'. ♦

Noot

1. www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/13/4-op-de-10-jongeren-geinteresseerd-in-politiek.

VACCINATIE TEGEN CORONA VOLGENS DE GRONDWET

JE RECHTEN, JE LIJF EN DE PRIK

Terwijl in allerijl wordt gezocht naar een effectief vaccin dat ons tegen het Covid-19-virus kan beschermen, doemt ook de kwestie op of de staat burgers mag voorschrijven een dergelijk vaccin toegediend te krijgen. Het lawaai van *antivaxxers* en viruswaanzin-/waarheidactiegroepen in aanmerking genomen is dat bepaald geen theoretische kwestie.

HANS VAN DER HEIJDE

Foto: Daniel Schludi | Unsplash

De vaccinatiekwestie is niet nieuw. Tot eind jaren vijftig van de vorige eeuw kwamen ook in Nederland regelmatig uitbraken van de virusziekte polio voor. Polio kan zeer ernstige gevolgen hebben, wat zich laat aflezen aan de volkse benaming *kinderverlamming*: circa 5 procent van met polio besmetten, vooral kinderen, loopt ongeneselijke verlamingsverschijnselen op. Midden jaren vijftig leidde een medisch-wetenschappelijke doorbraak tot de ontwikkeling van een effectief vaccin. Door, met name enkele orthodox-protestantse geloofsgroepen werd vaccinatie echter geweigerd op grond van het argument dat niet de mens, maar God beschikt. Op die redenering valt theologisch veel af te dingen, maar daar gaat het hier niet om. Wel om de vraag of op grond van de vrijheid van godsdienst van een vaccinatieplicht moet worden afgezien.

VERZET

Anno nu - nog voor een coronavaccin is ontwikkeld - tekent zich al verzet tegen vaccinatie af. Voor zover ik weet niet zozeer in

orthodox-religieuze kringen, als wel onder groepen die ervan zijn overtuigd dat de hele coronapandemie een *hoax* (een opgeklapt, bedrieglijk verzinsel) is, waar een samenzwering achter schuilgaat, gericht op het tot willoze instrumenten maken van de burgers door een kleine elite die de wereld wil beheersen en achter de schermen al aan vele touwtjes trekt. Het is verleidelijk dergelijke complottheorieën als totale onzin te ontmaskeren, maar eigenlijk is dat overbodig. We kunnen volstaan met de vaststelling dat het om paranoïde waanbeelden gaat, die dankzij sociale media een viraal karakter lijken te hebben gekregen. Tegen *dat* virus zouden we ook een vaccin moeten ontwikkelen, maar dat terzijde.

GRONDRECHTEN

In dit artikel gaat het om de vraag wat de grondwettelijke achtergrond is van de kwestie of vaccinatie wel of niet wettelijk mag worden voorgeschreven. Daartoe moeten we kijken naar de relevante artikelen in het eerste hoofdstuk van de Grondwet, dat de grondrechten bevat.

Geloofsvrijheid werd hierboven al genoemd. Artikel 6 van de Grondwet luidt:

1. *'Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet'*
2. *'De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en er bestrijding en voorkoming van wanordelijkheden.'*

Bij vaccinatie is je lijf in het geding. Daar zegt artikel 11 dit over:

'Ieder heeft, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen, recht op onaantastbaarheid van zijn lichaam.'

Artikel 6 en 11 zijn klassieke grondrechten en als zodanig in essentie *verbodsbepalingen* voor de staat: die mag zich niet met de godsdienst en met het lichaam van de burgers bemoeien. De Grondwet kent echter ook grondrechten die *gebodsbepalingen* voor de staat zijn. In dit verband is lid 1 van artikel 22 relevant:

'De overheid treft maatregelen ter bevordering van de volksgezondheid.'

Artikel 6, lid 1 en artikel 11 bieden houvast voor het standpunt dat vaccinatie niet mag worden verplicht, artikel 22, lid 1 en misschien ook het tweede lid van artikel 6 voor het standpunt dat dat wel mag. De slag om de arm van wettelijke beperkingen die de Grondwet steeds houdt, lijkt daar ook ruimte voor te bieden. Die ruimte is echter geschapen om strafbare praktijken buiten het kader te houden van wat grondrechtelijk nog aanvaardbaar is en mag niet naar believen worden gebruikt. In beginsel behoren grondrechten te worden gerespecteerd.

GRONDWETTELIJKE TOETSING

In staten met een constitutioneel gerechtshof, zoals Duitsland, kan de rechter worden gevraagd wetten aan de grondwet te toetsen. Zou de Bundestag, het Duitse parlement, tot een wettelijke vaccinatieplicht besluiten, dan kunnen burgers die wet laten toetsen door het Bundesverfassungsgericht (*Verfassung* = grondwet). Komt dat tot de conclusie dat die strijdig is met de grondwet, dan moet de wet worden geschrapt. Ons staatsbestel kent geen constitutioneel gerechtshof en onze Grondwet sluit rechterlijke toetsing van wettelijke voorschriften uit. Bij wijze van gedachte-experiment blijft het interessant om argumenten pro en contra verplichte vaccinatie af te wegen in het licht van de Grondwet, in het bijzonder de grondrechten. Op het eerste gezicht is verplichte vaccinatie een duidelijke inbreuk op de onaantastbaarheid van het eigen lichaam, en indien iemand op grond van zijn godsdienst of levensovertuiging principiële bezwaren tegen vaccinatie heeft, lijkt geloofsvrijheid hem van en dergelijke plicht te ontslaan.

Er is echter een groot *maar*. Als vaccinatie alleen maar om de bescherming van de gevaccineerde zou gaan, dan kan worden gezegd dat wie niet beschermd wil worden, dat moet kunnen weigeren. Daar gaat vaccinatie echter niet (alleen) om. Wie niet gevaccineerd is, kan de ziekte oplopen en is vervolgens een potentiële bron van besmetting voor anderen, die dat ook (nog) niet zijn.

Kijk nog eens naar artikel 22 van de Grondwet dat de overheid gebiedt maatregelen te nemen om de volksgezondheid te bevorderen. Volgt daar op grond van dat besmettingsrisico niet uit dat nu juist wel tot verplichte vaccinatie moet kunnen worden overgegaan?

VRAGEN

De relativist meent dat die soep niet zo heet hoeft te worden gegeten: als een ruime meerderheid van de bevolking tegen Covid-19 is gevaccineerd, treedt het effect van kudde-immuniteit op en vormt een kleine minderheid van vaccinweigeraars amper nog een risico voor de algemene volksgezondheid. Op grond van allerlei overwegingen, inclusief moreel-ethische, zal een ruime meerderheid ook zonder wettelijke verplichting wel tot vaccinatie besluiten. Maak je dus niet druk om *antivaxxers*, maar adviseer die om eens een afspraak met de geestelijke gezondheidszorg te maken, zegt de relativist.

Zulke relativisering wringt echter toch in het licht van de waarschuwing dat bio-industrie, bevolkingsgroei, toenemende geografische mobiliteit en mondialisering in het algemeen pandemische verspreiding van (nieuwe) virusziekten in de hand werken. Corona is niet de eerste pandemische virusziekte en zal zeker niet de laatste zijn. Bedenk ook dat een principieel *nee* tegen vaccinatieplicht afgeleide, lastige vragen oproept. Mogen kinderdagverblijven en scholen kinderen weigeren wier ouders weigeren ze te laten vaccineren? Mogen arbeidsorganisaties sollicitanten afwijzen of werknemers ontslaan die vaccinatie weigeren? Mogen ziektekostenverzekeraars vaccinatieweigeraars hogere premies opleggen? ♦

Hans van der Heijde was tot zijn pensionering docent aan de lerarenopleiding (maatschappijleer en geschiedenis) van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden en oud-hoofdredacteur van M&P.

LESSUGGESTIE

Om zinvol en ordelijk te (leren) debatteren, in dit geval over de vraag of de grondrechten vaccinatieplicht toestaan, kan de rechtbank-simulatievorm goede diensten bewijzen.

VOORBEREIDING

Behandel kort de kwestie.

MATERIAAL

Hoofdstuk I van de Grondwet (of daaruit de relevante artikelen).

- Vraag drie leerlingen om als rechters op te treden.
- Splits de rest van de groep willekeurig in tweeën. De ene groep verdedigt het standpunt 'wel verplicht stellen', de andere 'niet verplicht stellen', beide tegen de achtergrond van de grondrechten. De groepen krijgen 10 minuten om argumenten voor hun standpunt te formuleren. Ze kiezen een vertegenwoordiger, die namens de groep de argumenten naar voren brengt in de rechtbank.
- Intussen worden de rechters geïnstrueerd: zij, en alleen zij, mogen vragen stellen, maar worden niet geacht met de groepsvertegenwoordigers in discussie te gaan.

RONDE 1 (10 MINUTEN)

Eerst mag de ene, daarna de andere groepsvertegenwoordiger argumenten naar voren brengen. Eventueel stellen de rechters vragen. De groepen mogen aantekeningen maken, maar moeten zich stilhouden.

Daarna krijgen de groepen 5 minuten om extra argumenten en contra-argumenten te formuleren. Ze kiezen een nieuwe vertegenwoordiger.

RONDE 2 (10 MINUTEN)

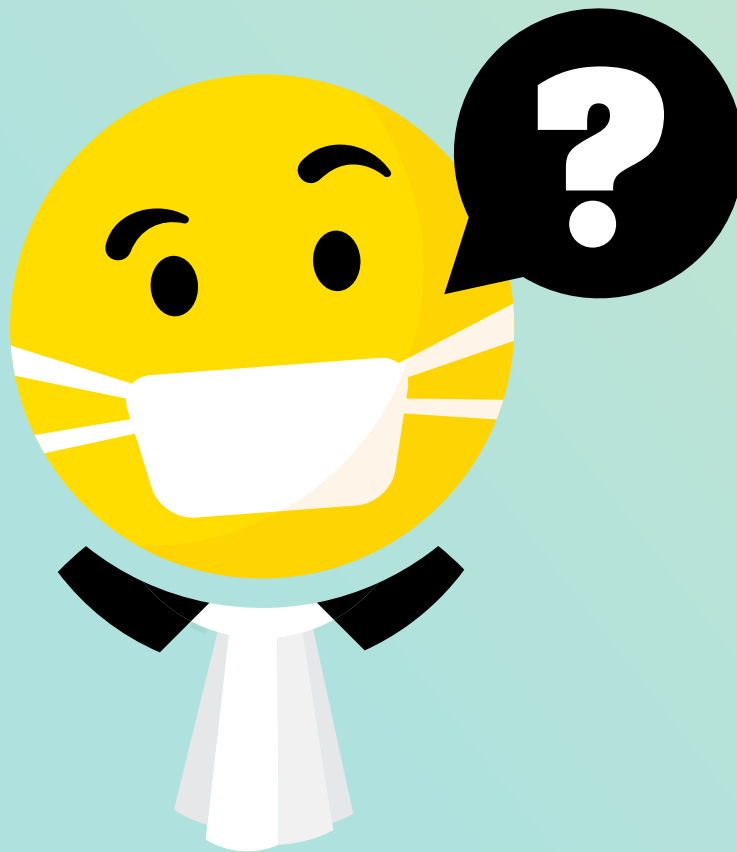
Zie ronde 1, maar in verwisselde volgorde.

Daarna trekken de rechters zich terug voor bearaadslaging (5 minuten).

Ze beslissen bij meerderheid. De meerderheid beargumenteert het besluit; indien een rechter een minderheidspositie inneemt, beargumenteert hij zijn standpunt.

De groepen hebben willekeurig een standpunt ter verdediging toebedeeld gekregen. Eindig met een inventarisatie van alle argumenten. Leg de vraag nog eens voor en laat leerlingen via stemming hun persoonlijke voorkeur kenbaar maken.

CORONAMAATREGELEN EN HET RECHT

Een les maatschappijleer over coronamaatregelen, gaat ook over grondrechten van burgers en het belang van wet- en regelgeving. Dit kan weleens ingewikkeld zijn. *M&P* legde Jan Brouwer, hoogleraar Recht en Samenleving aan de Rijksuniversiteit Groningen, daarom per e-mail een aantal vragen voor.

IVO PERTIJS

Wat is het grootste misverstand dat u de afgelopen tijd over grondrechten heeft gehoord?

'In de tientallen e-mails die ik dagelijks ontvang, gaan kritische burgers van dit land ervan uit dat grondrechten dan wel mensenrechten niet kunnen worden beperkt. Dat is vanzelfsprekend niet het geval. De vrijheid van meningsuiting wordt in tal van bepalingen beperkt. Zo worden het oproepen tot haat of geweld alsook belediging en smaad strafbaar gesteld. De grondrechten die onze Grondwet staan, kunnen wel degelijk worden beperkt. De juridische grondslag

dient echter altijd een wet te zijn afkomstig van regering en Staten-Generaal; zeg maar een wet waaronder de handtekening van ook de Koning staat. Een noodverordening voldoet niet aan die eis.

De in verdragen toegekende mensenrechten kunnen evenzeer worden beperkt. Voor een zodanige beperking is niet van belang van wie de wet of regel afkomstig is. De verdragen stellen slechts eisen aan de kwaliteit van de wet- of regelgeving. Het Europees Verdrag voor de Bescherming van de Rechten van de Mens eist dat een beperking noodzakelijk is in een democratische rechtsorde. Van de noodzaaktoets maken de volgende vragen deel uit: (i) is de beperkende maatregel geschikt en adequaat om

het nagestreefde doel te bereiken?; (ii) kan dit doel niet met een minder ingrijpende maatregel worden bereikt? (dit is de vraag naar de subsidiariteit); en (iii) is de verhouding tussen wat het nagestreefde doel is en de mate van ingrijpen wel met elkaar in overeenstemming? (dit is de vraag naar de proportionaliteit). Van een maatregel als het bezoekverbod voor ouderen in een zorginstelling, zoals die ten tijde van de intelligente lockdown gold, wordt dit ernstig betwist.'

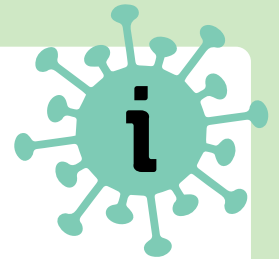
In een advies dat de Raad van State bij de 'Tijdelijke wet Covid-19' publiceerde stond onder meer dat 'bij de toepassing en handhaving van de maatregelen die mensenrechten beperken de eisen van noodzaak, proportionaliteit en subsidiariteit eveneens leidend zijn'. Aan de hand van welk element uit de coronawet kan een docent deze begrippen goed aan leerlingen uitleggen?

'Bij de vraag of een beperking van een mondneusmasker voldoet aan het recht op privéleven als beschermd in artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Bescherming van de Rechten van de Mens speelt de noodzaaktoets, waarvan de subsidiariteit- en de proportionaliteitstoets onderdelen vormen, een belangrijke rol. Als we op het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) afgaan dan is een mondkapje geen geschikt middel om de verspreiding van het coronavirus adequaat tegen te gaan. Het RIVM stelt immers dat een zodanige plicht niet of nauwelijks een bijdrage aan de vermindering van de verspreiding van het virus gaat leveren. De beperking voldoet derhalve niet aan artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Bescherming van de Rechten van de Mens.'

Hoe uniek is de Wet tijdelijke maatregelen Covid-19 in de Nederlandse parlementaire geschiedenis?

'Het wetgevingsproces dat de Wet tijdelijke maatregelen Covid-19 doorloopt is volkomen identiek aan dat wat andere wetten doorlopen. Ook de snelheid waarmee het parlement de wet behandelt is gelijk aan die van andere wetten, overigens tot groot verdriet van sommigen. De inhoud van de wet is vanuit gezondheidsperspectief zeker uniek. In de Wet publieke gezondheid waarvan deze wet onderdeel gaat uitmaken, staan tot nu toe uitsluitend en alleen bevoegdheden die de basis kunnen vormen van maatregelen aan zieke personen op te leggen: isolement in een ziekenhuis en quarantaine. Dat wordt nu anders. De Wet tijdelijke maatregelen

Covid-19 bevat een groot aantal bevoegdheden die de grondslag kunnen vormen van aan zieke personen op te leggen maatregelen. Dan hoeft van de kunstgreep om dit door middel van noodverordeningen te doen, geen gebruik meer te worden gemaakt.' ♦

INTERESSANTE WEBSITES EN LESMATERIAAL OVER HET CORONAVIRUS

INFORMATIE

- <https://mensenrechten.nl/nl/coronavirus-en-mensenrechten>
- www.amnesty.nl/wat-we-doen/campagnes/mensenrechten-en-corona/mensenrechten-en-corona
- www.unesco.nl/nl/opinie/persvrijheid-en-corona-het-vrije-woord-besmet

LESMATERIAAL

- www.wikiwijs.nl/startpagina/griep-epidemie
- www.nieuwsindeklas.nl/lesmateriaal/lessuggestie/lessuggestie-ideeen-over-de-coronasamenleving
- www.docentenplein.nl/2020/10/5/gratis-digitale-les-corona-voor-het-vo
- <https://prodemos.nl/leren/oa-corona-app-mag-dat-wel>
- <https://prodemos.nl/leren/oa-corona-app-ontwikkel-de-corona-app>
- <https://prodemos.nl/leren/oa-coronavirus-quarantaine-in-een-rechtsstaat>
- <https://prodemos.nl/leren/aan-de-slag-met-grondrechten-tijdens-corona>

'Ik hoop dat we geen mondkapjes meer op hoeven, dat vind ik sowieso onzin. Een tijdje geleden was er zelfs een jongen naar huis gestuurd, omdat hij geen mondkapje bij zich had. Dat vind ik echt belachelijk. Het schijnt helemaal niet te werken.' - Claire, vwo-5

'Ik zou de aula weer terug willen hebben. We kunnen nu wel in het auditorium pauzeren en in het fietsenhok, maar daar is het kouder en er is minder ruimte. Ook kunnen we nu geen eten meer op school afhalen.' - Danie, vwo-5

2021

VERHALEN OVER DE WERELD NA CORONA

HOOPGEVENDE BESPIEGELINGEN OP DE TOEKOMST

In het boek *Anders verder* geven 24 schrijvers uit verschillende maatschappelijke sectoren hun bespiegelingen op de wereld na corona.

VINCENT DE GEUS

Sommige bijdragen in *Anders verder* zijn positief van aard, met nadruk op kansen die de pandemie biedt, anderen zijn meer fatalistisch van aard waarbij een waarschuwend toon domineert. Wat de bijdragen gemeenschappelijk hebben, is dat onze wereld in een richting moet gaan of gaat waarbij we op nieuwe manieren met elkaar samenleven en waarbij de economie anders wordt ingericht. Met de kerstvakantie in zicht lichten we hier graag enkele hoopgevende oproepen en toekomstverwachtingen van de verschillende auteurs uit.

FEMINIEN

'Ik hoop dat deze gezondheids crisis ervoor zal zorgen dat meer feminiene, humane leiders aan het roer komen te staan. In de politiek en in het bedrijfsleven. En dat onze huidige leiders in staat zijn, het aandurven, die feminiene kant te laten spreken. Na alle pijn en verdriet die Covid-19 nu losmaakt, komt er dan hopelijk ook een moment dat we dat venijnige virus dankbaar zijn voor de wake-upcall die het de wereld heeft gegeven, net als die Watersnoodramp van 67 jaar geleden heeft gedaan.'

- Jeroen Smit (onderzoeksjournalist)

ONTHECHTEN

'Daarom geloof ik dat we juist nu voor een droomscenario staan. Omdat we helemaal geen achteruitgang zullen ervaren als we teruggaan naar minder groei. We zullen de welvaart eerlijker gaan verdelen. En daardoor zullen we juist gelukkiger worden. Omdat we blij worden van anderen helpen en goed doen. (...) Dat betekent mogelijk wel dat we eerst moeten onthechten. Onthechten van het idee dat we carrières moeten nastreven die alleen gericht zijn op die groei, op meer, groter en sneller. Onthechten van onze uit de hand gelopen wegwerpleefstijl.'

- Savitri Groag (voormalig Head of Impact, CSR and Sustainability bij Accenture)

BETEKENIS

'Deze situatie vraagt om een nieuw geloof in het bestaan. Ben ik bereid betekenis te geven, vorm te geven aan mijzelf, met mijzelf, hier en nu? Dan is frustratie de vonk. Dan is woede een begin. Dan is de wil-tot-betekenis de overgave om het *oude* los te laten en het *nieuwe* te aanvaarden dat eigenlijk het *oude* is.'

- Ron van Es (psychosyntheticus)

SAMENLEVING

'Ik leg je de vraag voor: in wat voor samenleving wil je leven? Bespreek dat eens in je volgende FaceTime-gesprek, Zoom-meeting, Skype-sessie of tijdens een wandeling. Ik zou deze vraag in en vooral tussen alle verschillende bubbels gesteld willen zien. Bij politici, ondernemers, huisvrouwen, in de geestelijke gezondheidszorg, bij banken, in het onderwijs, in verschillende wijken, op het platteland en in de stad. Juist nu moeten we de antwoorden delen, vanuit deze collectieve retraite. Om te zorgen dat we ze straks niet vergeten zijn. Om te zorgen dat we nu de verbindingen versterken zodat we straks niet loslaten.'

- An Kramer (veranderkundige)

WAARDEN

'Het is niet waar dat ieder zijn of haar eigen waarden bepaalt en waarheid construeert. Er is een rangorde in waarden - en dat weten we al. Economische groei en op vakantie kunnen zijn van belang, maar welzijn en duurzaamheid zijn belangrijker. Persoonlijke vrijheid is van belang, maar collectieve veiligheid is belangrijker. Je eigen zin kunnen doen is van belang, maar je verantwoordelijkheid voor anderen, zowel bekenden als onbekenden, is belangrijker. Je vermaken is van belang, maar verbondenheid is belangrijker.'

- Arjan Broers (theoloog)

NATUUR

'We moeten terug naar de natuur. Naar onze natuur! We maken niet zozeer de aarde kapot. De aarde zal wel blijven draaien. We maken eerder onszelf kapot. Door de klimaatverandering, door alle stress, door het perfect willen zijn, door het kijken naar en ons vergelijken met anderen, plegen we elke dag een beetje zelfmoord. Nu de wereld in crisis is, kunnen we twee dingen doen. Crisis zien als "een gevaarlijke toestand van onevenwichtigheid", zoals in *Van Dale* staat, en bang afwachten. Of crisis zien zoals in de oorspronkelijke Griekse betekenis: een moment van de waarheid, een beslissend keerpunt. Door de coronacrisis worden we gedwongen thuis te blijven. Buiten wordt alles stil. Het moment is gekomen om ook binnen stil te worden, te voelen, ons opnieuw te verwonderen, te ontdekken, te experimenteren, uit te proberen, om dan elkaar te helpen en opnieuw samen te leven.'

- Elke Leyman (inspirator) ♦

Ron van Es (red.), ANDERS VERDER, 24 SCHRIJVERS OVER EEN WERELD NA CORONA, Studio Kers, Oud-Beijerland, 2020, 272 bladzijden

PION VAN CHINA?

Oud DNB-directeur uit kritiek en bewondering.

De genuanceerde kijk van Nout Wellink op China heeft bij verschillende recensenten tot ergernis en vijandigheid geleid, al gaat alleen het laatste deel van dit boek over China. Zowel internationaal als in Nederland, dat kennelijk zo 'vertrumpt' is dat het doorgaans gematigd conservatieve *Elsevier Weekblad* hem in felle bewoordingen aanvalt op zijn 'kritiekloze' houding tegenover het verdorven China.

Het eerste deel van het boek gaat over de coronacrisis, met een vergelijking met de watersnoodramp in 1953 en de kredietcrisis van 2007-2012. Overeenkomsten die de auteur signaleert en uitwerkt zijn treffend: genegerde waarschuwingen vooraf en als gevolg daarvan onvoldoende voorbereiding op de ramp. 'Zijn de dijken hoog genoeg?'. In 1953 niet en geplande en sterk aanbevolen dijkversterkingen waren wegbezuinigd. In 2007-2012 hadden financiële toezichthouders (waaronder de auteur - die zichzelf niet spaart) onvoldoende oog voor de risico's van deregulering en te weinig idee hoe nieuwe, ingewikkelde en riskante bankproducten precies werkten. De dijken waren niet hoog genoeg. Op de coronacrisis was speciaal het Westen (Europa en de Verenigde Staten) niet of nauwelijks voorbereid en maatregelen lieten te lang op zich wachten. Oost-Azië had met SARS en MERS zijn les geleerd en kwam onmiddellijk in actie toen China, na enige weken van aarzeling en geheimhouding, ten slotte tot krachtige maatregelen overging. Het tweede deel geeft een meer gedetailleerd overzicht van de Europese schulden crisis. Het is een helder verhaal van een drama waar Wellink als president van De Nederlandsche Bank zelf speler was. Voor niet-ingewijden had Wellink soms meer uitleg kunnen geven. Het derde gedeelte gaat over China, waar Wellink de afgelopen jaren aan verschillende banken verbonden is geweest. Wellink maakt er geen geheim van dat hij bewondering heeft voor wat het land in de afgelopen veertig jaar heeft bereikt. Het gaat om een redelijk genuanceerd verslag van de indrukwekkende economische groei en technologische vooruitgang en de politiek van een sturende en helpende overheid. Wellink betreurt de meer confrontationele houding van Amerika van de laatste jaren. Voor docenten met economische belangstelling zonder meer een aanrader. *WB*

Nout Wellink, *ONTGELDEN, MONETAIRE CRISES, CORONA EN HET CHINESE PERSPECTIEF, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2020, 320 bladzijden*

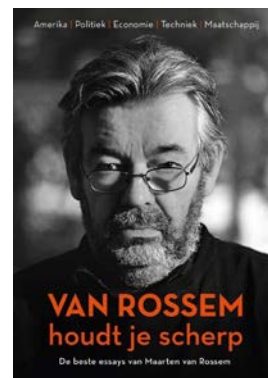
ORBINTHOKASTER

Een novelle over onderwijsjargon en een theaterstuk in één band, wat wil de lezer nog meer?

De novelle *De orbinthokaster, mens, machine en holle taal* stelt het huidige onderwijsjargon aan de kaak en het theaterstuk biedt de mogelijkheid daarop dieper in te gaan. Bij het moderne theater hoort improvisatie en het is verleidelijk om te improviseren op het rijke aanbod van onderwijstaal, waarin de wat slappe, onzekere leerkracht wordt gedegradeerd tot een authentieke, excellente professional met een innovatief arsenaal van constructivistische competenties. Hans van der Heijde, voormalig hoofdredacteur van *M&P*, is begin van dit schooljaar met 'emeritaat' gegaan bij de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden als docentopleider maatschappijleer. Uit verwondering over het taalgebruik in beleidsstukken (zeker niet alleen in het noorden) schreef hij dit boek. De bedoeling was dat het toneelstuk bij zijn afscheid zou worden opgevoerd, maar door de coronacrisis moest dat in beperkte kring worden afgehandeld. Hierdoor kan de première nu ook elders plaatsvinden, de sprankelende tekst is voor iedereen beschikbaar. De novelle bespreekt het (nood)lot van de wiskundedocent Schoffer. Als al te kritische docent wordt hem de mond gesnoerd door hem tot beleidsmedewerker te promoveren, met een voormalige bezemkast als kantoor. Daar krijgt hij als taak beleidsstukken te redigeren. Hij ergert zich aan het gebrek aan logica, de speculatieve premissen, tautologieën en platitudes, maar vermoedt dat het hem niet in dank zal worden afgenomen als hij er normaal Nederlands van maakt. Daarom pompt hij de teksten juist op met extra Engels erin, in de verwachting dat deze overdrijving de betrokkenen de ogen zullen openen. Hij vermoedt dat een machine dat nog veel beter zou kunnen en ontwerpt daarvoor de Orbinthokaster. De ik-figuur maakt zijn droom tot werkelijkheid door de machine daadwerkelijk te bouwen, met een ouderwetse stofzuiger, fietspomp, boormachine en nog zo wat. En waarachtig, bij het afscheid van Schoffer blijkt dat de machine tot een nog beter resultaat komt dan Schoffer zelf, waardoor die zichzelf overbodig heeft gemaakt. Voor iedereen die bij onderwijsbeleid is betrokken een onmisbaar handboek. *WB*

Hans van der Heijde, *DE ORBINTHOKASTER, MENS, MACHINE EN HOLLE TAAL, Uitgever Perio, Leeuwarden, 2020, 50 bladzijden.*

Te bestellen door 12,50 euro over te maken naar uitgever Perio, NL49 INGB 0006878669, o.v.v. Orbinthokaster en volledig postadres.

VEELZIJDIG COMMENTAAR

De 'beste' stukken die Maarten van Rossem de laatste jaren heeft gepubliceerd.

De meeste bijdragen in deze verzameling van essays zijn van politieke of historische aard, maar sterk uiteenlopende zaken passeren de revue: van de Amerikaanse verkiezingen tot de wereldliteratuur, met uitstapjes naar filosoferen over Geluk (in navolging van Seneca) en naar voetbalhaat. De auteur was tot voorbij zijn veertigste een anonieme wetenschappelijk ambtenaar Geschiedenis, gespecialiseerd in Noord-Amerika. Bij toeval viel hem de rol ten deel als televisiecommentator op één gebeurtenis daar. Zijn met humor gelardeerde even kritische als relativiserende toon raakte meteen een gevoelige snaar bij het Nederlandse televisiepubliek. Zo ontpopte hij zich tot een publiekslieveling die zijn licht mocht laten schijnen op een breed scala van zaken. Zijn zo verkregen naamsbekendheid wist hij goed uit te venten met een eigen tijdschrift (*Maarten*) en door in een ontzagwekkend tempo publicaties voor een breed publiek te laten verschijnen. Zijn bijrolletje in een televisiequiz door en voor hoogbejaarden heeft zijn reputatie van eigenzinnig commentator nauwelijks afbreuk gedaan. Zijn stuk over de wereldliteratuur, waarin hij zich bescheiden opstelt als een leek die zich pas op latere leeftijd op de literatuur heeft gestort, bevat een nuttige lijst van aanbevolen romans. Bij zijn exegese van de Bijbel stelt hij zich evenmin op als afgestudeerd theoloog, maar hier is hij de zoveelste die zich verbaast over de goddelijke willekeur. Maarten 't Hart ging hem hierin grondiger voor. Heel eigenzinnig zijn ook de meeste andere bijdragen niet. Dat geschiedenis geen lessen leert en geen wetten volgt is sinds mensenheugenis het axioma van de 'Utrechtse geschiedenischool'. Zijn boeiende betoog dat de tweede Irak-oorlog ISIS baarde, zal niemand's oren meer doen klapperen. In kort bestek weet hij de problemen van de euro en de kredietcrisis glashelder uit te leggen. Wat meer diepgang en feitelijke informatie bij de Amerikaanse verkiezingen zou de lezer deugd hebben gedaan. Voor leraren maatschappijleer die zich op een wat lichtvoetige manier in historische of politieke onderwerpen willen verdiepen zeker de moeite waard. *WB*

Maarten van Rossem, *VAN ROSSEM HOUDT JE SCHERP, Historisch Nieuwsblad, Amsterdam, 2020, 250 bladzijden*

BURGERSCHAP

De gebeurtenissen rond de moord op Samuel Paty, de bedreigingen van de docenten in Rotterdam en Den Bosch hebben begrijpelijk grote ophef veroorzaakt. Kranten, radio, televisie en sociale media stonden er bol van. Docenten maatschappijleer en de NVLM kregen veel aandacht. Zo schreef bestuurslid Jasper Rijk een artikel in *de Volkskrant* en mocht hij uitgebreid het woord doen op Radio1. Bestuurslid Gijs Abrahams werd door dezelfde krant geportretteerd in een les over vrijheid van meningsuiting. Ondergetekende werd door de *NOS*, *NRC Handelsblad* en *AD* geciteerd. Nog nooit kreeg burgerschapsvorming zoveel belangstelling. Docenten en het bestuur hebben meerdere malen hun afschuw en medeleven uitgesproken. Tegelijk hebben zij de problematiek maatschappijleerwaardig benaderd: genuanceerd en beredeneerd. Geen *soundbites*, maar analyse (waardoor een enkele docent, niet uitgenodigd werd...).

Naar aanleiding van deze gebeurtenissen komen burgerschapsvorming en maatschappijleer weer sterk in beeld. Een van de nuances die we naar voren hebben willen brengen, is dat we vooroordelen, boosheid en wantrouwen slechts dan oplossen als deze voor kennis kunnen worden ingeruild. Dat is niet van de ene dag op de andere geregeld met het voeren van een 'moeilijk gesprek' over 'controversiële onderwerpen' of een uurtje discussie. Daar zijn langdurige onderwijsprogramma's voor nodig. In relatie tot burgerschap moeten dat langdurige onderwijsprogramma's zijn met kennis over rechtsstaat en democratie, grondrechten, diversiteit, politieke opvattingen en ideologieën, waarden en normen, sociaal gedrag, veiligheidsvraagstukken, de werking van instituties en de sociaalwetenschappelijke verklaringen daarvoor. U begrijpt: burgerschap kan niet zonder een sterk basisvak dat over deze kennis gaat. Of, zoals wij als bestuur ook in andere gremia zeggen: zoals taalvaardigheid een verantwoordelijkheid van de gehele school is, maar niet zonder een basisvak Nederlands kan, zo kan de burgerschapsopdracht van de school niet zonder een basisvak maatschappijleer.

Als NVLM hebben we, bij dit schrijven, de ministers Rutte, Slob en Van Engelshoven en de Tweede Kamerleden van de Commissie Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een brief doen toekomen met bovenstaande strekking. We pleiten ervoor om op korte termijn een positie van maatschappijleer te versterken: in de onderbouw een vergelijkbare positie als geschiedenis en aardrijkskunde (met aanpassing van de kerndoelen Mens en Maatschappij), geen combinatiecijfers meer, verplichte examenvakken maatschappijkunde/maatschappijkunde in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs, resultaatverplichting en een examenvak burgerschap in het mbo. Wij horen bovenstaande betrokkenen hardgrondig voor deze leerstof pleiten. Wij geloven dat het tijd is daartoe heldere keuzen te maken.

Tot slot zou ik een persoonlijk punt willen maken. Een van de voorwaarden om vooroordelen voor kennis in te ruilen, is een sfeer in klas en school die van inclusiviteit getuigt. Het is absoluut noodzakelijk dat we ons als docenten actief kunnen verplaatsten in de diversiteit aan meningen en levensstijlen, in de veelkleurigheid van alle ideologieën en opvattingen, de door leerlingen meegebrachte waarden, de leerlingen te (h)erkennen. Binnen dit blikveld is elke les mogelijk.

Marcel Mooijman voorzitter NVLM | www.nvlm.nl

BART

BURGERSCHAP

Wat vreselijk dat terreur, geweld en een afslachting op een docent ervoor heeft moeten zorgen dat de waarde van burgerschapsoponderwijs nu eindelijk wijdverbreid wordt besproken. Maar tot mijn schrik lees ik opeens artikelen en heb ik gesprekken over 'of plaatjes laten zien nog wel kan'. Op die momenten huil ik echt van binnen.

Het is zaak om goed de kaders van de democratische rechtsstaat kenbaar te maken en een scherp debat te voeren over wat deze juist wel en niet goedkeuren. Taak van burgerschap is om studenten weerbaar te maken voor het leven in de grotemensenwereld. Dat doe je niet door dingen weg te halen die zij juist wel buiten school kunnen tegenkomen. School is de plek om aan te geven en te leren wat het leven binnen de rechtsstaat inhoudt en waar de grenzen van vrijheid liggen. Gekwetstheid hoort hier ook bij. Helaas, het zij zo. Spotprenten zijn goede middelen om een gesprek aan te zwengelen en de leerlingen weerbaar te maken.

Het voelt een beetje alsof het gesprek nu moet gaan over wat fatsoenlijk is. Het is zoals een verkrachting afkeuren en achteraf zeggen '... maar ze had ook wel een erg kort rokje aan, is dat nou nodig?' Dat lijkt me de verkeerde discussie, want waar ligt dan de grens en wie bepaalt die? We zijn geen fatsoenpolitie.

Leerlingen moeten leren om elkaar aan te spreken, te corrigeren, te incasseren en hun gevoelens en gedachten onder woorden te brengen. Dat is de taak van de docent. Zeker nu dit alles gaande is zou ik er juist voor kiezen het gesprek aan te gaan - ook met beelden - en geen vrijheden op te geven voor een gevoel van veiligheid. Daarmee bereik je namelijk precies wat de aanslagplegers willen en brokkel je stukje voor stukje alles af waar we allemaal voor behoren te staan, en dat is de vrijheid.

Religie en gekwetstheid vormen namelijk geen wet waarmee je de ander de maat kunt nemen. Leerlingen hoeven het niet te zien, ze mogen weglopen, die vrijheid hebben ze ook. Het gesprek moet echter altijd worden gevoerd. De klas is een minisamenleving waarbinnen je weerbaar moet worden gemaakt omdat je het buiten ook kunt tegenkomen. Elke twijfel 'of we het wel moeten doen' vind ik een schoffering richting de vrijheid. Alsjeblieft leraren-maatschappijleer-in-opleiding: kies voor het mbo. We hebben jullie nodig!

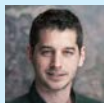
BART VAN DEN HANENBERG | mbo-docent

M&P

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteurBas
BanningMarian
van den
BergeWolter
BlankertRianne
BrinkKoen
DogteromVincent
de GeusKoen
Vossen

COLUMNISTEN

Stef van
der LindenBart van den
Hanenberg

EINDREDACTIE Maarten Cras

OPMAAK

Lidewij Spitshuis | lidewij.net

ART DIRECTION

Jenny Kan | jenniness.com

OMSLAGILLUSTRATIE

ANP / AFP / Thomas COEX

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijpolitiek.nl/abbonementen.

Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winst oogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

De overheid mag alles van me weten

Eens

Oneens

Kies maatschappijkunde!

Het vak dat je helpt je mening te onderbouwen